

εὐνοίας τὴν βουλγαρικὴν ἐξάρχιν, ἥτις παρὰσκευάσασα ἅπασαν τὴν συνθήκην τοῦ ἁγίου Στεφάνου, προδήλως ἀγωνίζεται διὰ τῶν αὐτῶν τοῦ 1870 μηχανημάτων νὰ ἀναστηλώσῃ αὐτὴν καταπεσοῦσαν. Εὐχόμεθα νὰ κατανοήτῃ ἐγκαίρως ἡ Ὑψ. Πύλη ποῦ ἐνδέχεται νὰ φέρῃ αὐτὴν τὸ ὀλίσιμμά τοῦτα. Ἐπὶ τέλους ἡ Εὐρώπη δὲν εἰμπορεῖ νὰ τὴν σώζῃ καθ' ἐκάστην. Ἡ πολιτικὴ τέχνη ὁμοιάζει ὀλίγον τὴν ἱατρικὴν, ἥτις θεραπεύει μὲν πολλὰ νοσήματα, ἀλλὰ τὴν αὐτοκτονίαν δὲν δύναται νὰ θεραπεύσῃ.

Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος

Η ΕΟΡΤΗ ΤΗΣ ΤΕΤΡΑΚΟΣΙΕΤΗΡΙΔΟΣ ΤΟΥ ΛΟΥΘΗΡΟΥ*

Κατὰ τὸ μόλις λήξαν ἔτος 1883 συνεπληρώθησαν τετρακόσια ἔτη ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Λουθήρου, τοῦ πρώτου ἰδρυτοῦ τοῦ προτεσταντισμοῦ, ἰδίως τοῦ λουθηρικισμοῦ. Ἡ Γερμανία σχεδὸν ἅπασα καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι χώραι, ἐν αἷς εἶναι ἐξυπλωμένη ἡ λουθηρικὴ μεταρρύθμισις, ἐπανηγόρισαν τὴν ἐορτὴν ταύτην τῆς τετρακοσιετηρίδος αὐτοῦ μεγαλοπρεπέστατα. Ἰδίως ἐν πόλεσιν, ἐν αἷς ὁ μέγας μεταρρυθμιστὴς εἰργάσθη, καὶ αἵτινες συνδέονται στενῶς μετὰ τοῦ βίου του, αἱ τελεταὶ ἐγένοντο μετὰ μεγάλης πομπῆς, ῥήτορες δὲ διαπρεπέστατοι, ἔξοχοι καθηγηταὶ τῆς θεολογίας καὶ ἱεροκήρυκες ἐξύμνησαν κατ' αὐτὰς τὰς πράξεις αὐτοῦ ἡτοὶ τὸ ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως, εἰς τὸ ὅποσον κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῶν ὀφείλει οὐ μόνον ἡ Γερμανία καὶ αἱ ἄλλαι λουθηρικαὶ χώραι τὴν θερησκευτικὴν αὐτῶν πρόδοον, ἀλλὰ καὶ ἅπασα ἡ νεωτέρη Εὐρώπη τὴν πρόδοον αὐτῆς καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ἐλευθερίᾳ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Βεβαίως ἐν τοῖς ἐπαίνοις τούτοις ἐρρήθησαν καὶ πολλὰ ὑπερβολαί, ὡς συνήθως τοῖς ἐγκωμιάζουσιν, ἀλλ' ἂρ' ἐτέρου πρέπει καὶ πᾶς ἀμερόληπτος καὶ ἀπαθὴς κριτὴς τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας νὰ ὁμολογήτῃ, ὅτι ὁ Λούθηρος ἀνήκει εἰς τοὺς μεγάλους ἀνδρας τῆς ἱστορίας, ὅτι ἡ ἐμφάνισίς του καὶ ἐνέργειαι ἐπήνεγκαν μεγίστην ἀλλοίωσιν εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον, καὶ ὅτι τὸ ἔργον του ἔσχε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα, ὧν τὰς συνεπείας μέχρι τῆς σήμερον αἰσθάνεται πᾶσα ἡ Εὐρώπη. Ὁ Λούθηρος ὑπῆρξεν εἰς τῶν ὀλίγων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες δὲν ἔρχονται, ὅπως οἱ συνήθεις ἄνθρωποι, εἰς τὸν κόσμον καὶ περέρχονται χωρὶς νὰ ἀφήσωσιν ἔχνη τῆς διαδόσεώς των, ἀλλὰ συγκινοῦσι διὰ τῶν ἰδεῶν καὶ ἔργων των τὴν σύγχρονον ἐπαχήν των καὶ ἐγχαράττουσι βαθύτατα καὶ ἀνεξάλειπτοις γράμμασι τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐν τῇ δέλτῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας.

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 13 Ἰανουαρίου 1884.

Ὁ Λούθηρος μετερρύθμισε τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Τοῦτο εἶναι τὸ μέγαν ἔργον του. Ἀνάγκη μετερρύθμισεως τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπῆρχε, διότι καὶ ἔνεκε τῆς βαρβαρότητος τῶν λαῶν τῆς δύσεως κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, οἵτινες ἦσαν ἢ νηπιώδης καὶ παιδικὴ ἡλικία αὐτῶν, καὶ ἔνεκε τῶν φιλαρχικῶν τάσεων τῶν πειπνῶν καὶ τοῦ δυτικοῦ κλήρου ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ πολλοὺς λόγους ἐξαχρειωθῆ καὶ διαστραφῆ. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία εἶχεν ἐν πολλοῖς διαφθορῇ, ὡς ἀρκοῦσι νὰ ἀποδείξωσιν αἱ περὶ συγχωροχαρτίων καὶ περὶ πουργατορίου διδασκαλίας. Οἱ τότε θεολόγοι ἀντὶ νὰ ἐλέγχωσι τὴν πλάνην καὶ νὰ ἀναζητῶσι τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς ἐρεῦνης τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων πεπτεμένων καὶ διὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἐξετάσεως τῆς θρησκευτικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐσπούδαζον διὰ σοφισμάτων νὰ δικαιολογῶσι τὰς πλάνης καὶ καταχρήσεις τῆς ἐκκλησίας καὶ κατέτριβον τὸν χρόνον αὐτῶν εἰς μικρολόγους, ἀκάρπους καὶ γελοίας πολλάκις ἐρεῦνας καὶ συζητήσεις. Εἰς τίνας οἰκτροὺς κατὰπτωσιν κατήντησεν ἐπὶ τέλους ἡ σχολαστικὴ θεολογία δεικνύουσι τὰ ζητήματα, περὶ ἃ καθὼς λέγει ὁ Ἑρασμος (ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ του εἰς τὸ χωρίον Α' Τιμοθ. α', β') ἐν ταῖς πλείσταις σχολαῖς ἡσχολοῦντο οἱ τότε θεολόγοι. Ταῦτα ἦσαν π. χ. ἂν ὁ Θεὸς δύναιτο εἰσδιδῆσαι κακὸν καὶ αὐτὸ τὸ μῖτος πρὸς ἑαυτὸν νὰ δικτάξῃ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ καλὸν τι, ἂν δύναιτο νὰ μεταδώτῃ τὴν δύναμιν τοῦ δημιουργεῖν, ἂν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἠδύνατο νὰ γίνῃ κύνθηρος ἢ κολοκύνθη, ὡς ἐγένετο ἄνθρωπος, ἂν δύναιτο ὁ πάππας νὰ ἐπιτάσσῃ τοῖς ἀγγέλοις, ἂν δύναιτο νὰ ἐξαφανίσῃ ὁλόκληρον τὸ πουργατόριον! Ἡ Γραφὴ ἡρμηνεύετο ἀτελῶς, διότι αἱ ἀρχικαὶ γλῶσσαι αὐτῆς ἢ ἐβραϊκὴ καὶ ἐλληνικὴ ἡγνοοῦντο, ἢ ἐξηγήσεις ἐγίνετο ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ἱερωνύμου. Ἡ κριτικὴ ἦτο ἀγνώστος ἐπιστήμη τότε. Τὰ δὲ δόγματα δὲν ἐζητάζοντο μετὰ ἀληθοῦς φιλοσοφικοῦ πνεύματος, εἰσδύοντες εἰς αὐτὴν τὴν θρησκευτικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἡ φιλοσοφία θεωρουμένη ὡς ἀπλὴ δούλη τῆς θεολογίας, ἐχρησίμευσεν εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ συνήθως διὰ σοφισμάτων καὶ τὰς μάλλον ἡμαρτημένας δοξασίας. Τοῦ μὲν ἐνόμματος τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν φιλοσοφικῶν ὄρων καὶ λογικῶν κατηγοριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἰδίως ἐγίνετο μεγάλη χρῆσις καὶ κατάχρησις δύνάται τις εἰπεῖν· ἀλλ' ἀληθὴς φιλοσοφικὴ μόρφωσις καὶ ἀληθὴς ἐφαρμογὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ, τ. ἔ. κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον σκέπτεσθαι δὲν ἐλάμβανε χώραν. Ἐγίνετο ἄλλαις λέξεσι τυπικὴ χρῆσις τῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ δὲ πραγματικὴ. Πόσον ἀλίγον ἡνέκουν οἱ σχολαστικοὶ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἀρκεῖ νὰ δείξῃ ὅτι τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη ἐγνώριζον καὶ ἀνεγίνωσκον οὐχὶ ἐν τοῖς πρωτοτύποις, ἀλλ' ἐν ταῖς ἀρχαῖαις μεταφράσεσι. Ταῦτα λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν νὰ ὑποτιμήσωμεν ἐντελῶς τὴν ἀξίαν ἐνίων σχολαστικῶν. Ἐξοχα πνεύματα βεβηλῶς ἀνεφάνησαν καὶ μεταξὺ αὐτῶν. Ἄνδρες, οἳ ὑπῆρξαν Ἄνσελμος

ὁ Κανταβριγίας, ὁ Ἀβελάρδος, ὁ Λομβάρδος, ὁ Ἀλβέρτος Μάγνος, ὁ Θωμάς Ἀκινάτος, ὁ Σκώτος καὶ ὁ Βοναβεντούρας, δὲν εἶναι συνήθη πνεύματα, καὶ ἄπασαι αἱ ἐποχὴ τῆς ἀνθρωπότητος ὀλίγους ἀνέδειξαν τοιούτους νόμους. Ἰδίως δέον νὰ θυμῶται τις ἐν αὐτοῖς τὴν λεπτότητα τοῦ πνεύματος, ἥτις ἐδεικνύετο ἐν τῇ διαλεκτικῇ ἀνάλυσει τῶν δογμάτων καὶ ἐν ταῖς κριτικαῖς θεωρίαις περὶ αὐτῶν, καὶ τὸν ἀκταπόνητον ζῆλον αὐτῶν ἐν τῇ συγγραφῇ ὀγκωδυστάτων θεολογικῶν βιβλίων. Ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες εἶναι πάντοτε τέκνα τῆς ἐποχῆς των, καὶ φέρουσι τὴν σφραγίδα αὐτῆς. Ἡ ἐπιστήμη εὕρισκετο τότε ἔτι ἐν σπινθήροις· τὰ φῶτα ἦσαν ὀλίγα· οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀνόμνη χρόνοι σκοτεινῆς. Πολλοὶ σχολαστικοὶ ἦσαν μεγάλοι θεολόγοι ὡς νόες, καὶ ἂν ἔζων σήμερον μετὰ τῶν νέων φώτων θὰ διέπρεπον ὡς ἐξοχώτατα πνεύματα· ἀλλὰ τότε εἰργάζοντο διὰ τῶν πνευματικῶν μέσων τῆς ἐποχῆς των, ἐκέκτηντο μόνον τὸν πνευματικὸν πλοῦτον τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Καὶ ἡ λατρεία δὲ κατήντησε παρὰ τοῖς δυτικοῖς τότε ἕνεκα τῆς βαρβαρότητος τῶν χρόνων εἰς ὅχι εὐχάριστον κατάστασιν. Αἱ τελεταὶ περιβλήθησαν μαγικὸν τινὰ χαρμητῆρα, διότι ἐπιστεύετο, ὅτι ἐνεργοῦσιν *ex opere operato*, τ. ἔ. ὅτι ὠφελοῦσιν ἀφ' ἑαυτῶν χωρὶς νὰ ᾔναι ἀναγκαστὴ ἀγασθῇ προδιόθεσις παρὰ τοῖς μετέχουσιν αὐτῶν (ὄρα τὸν σχολαστικὸν Γαβριὴλ Βιέλ *Sentent. l. IV. D. I. 31*). Ἡ προσευχὴ καθ' ἑαυτὴν ἀπλῶς ἀπαγγελλομένη ἐνομίζετο, ὅτι ἐπενήργει ἐπωφελῶς ἐπὶ τὸν λέγοντα ὡς ἐπὶ δὴ τις· διὸ ἐπεβόλλετο πολλάκις τοῖς μετανοοῦσι πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν νὰ λέγωσι 1000άκις ἢ 100άκις τῆς ἡμέρας τὸ *Pater Noster* καὶ *Ave Maria*. Ἐνῶ δὲ αἱ τελεταὶ ἐπολλαπλασιασθήσαν καὶ αἱ ἐορταὶ ἐγένοντο ἀναρίθμηται, ὥστε νὰ ἐθίζωσι τὸν λαὸν εἰς τὴν ἀργίαν, παρεμειλήθη πολὺ τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου, σπανιώτατα ἀκουόμενον. Ἡ λατρεία, διότι ἄλλως ἐγίνετο καὶ λατινιστὶ ἐν γλώσσῃ δηλ. μὴ ἐννοουμένη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, κατέπεσεν οὕτως εἰς νεκρὸν τινὰ τύπον μηχανικῶς ἐκτελούμενον. Ὁμοίως καὶ ἡ διοίκησις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἶχε καταλήξει εἰς τέλειον καὶ ἀπεριόριστον δεσποτισμὸν. Ὁ πάππας ἦτο τὸ πᾶν, συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀπορροφῶν ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν. Ἀπὸ τῆς διὰ τοῦ Πιπίνου μάχιστῃ ἀναδείξεως τοῦ πάππ καὶ ὡς κοσμικοῦ ἡγεμόνος τῆς Ρώμης οἱ ἐπίσκοποι ταύτης ἱκανοποιούμενοι τοὺς αὐταρχικοὺς αὐτῶν πόθους καὶ ἐπωφελοῦμενοι τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς εὐλαθείας τῶν τότε ἔτι βυρβάρων ἀγγλοσαξωνικῶν λαῶν τῆς δύσεως, κατ' ὀρθῶς κατὰ μικρὸν οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν νὰ συγκεντρώσωσιν εἰς ἑαυτοὺς καὶ νὰ ὑποτάξωσιν τελείως ἑαυτοῖς τοὺς κατὰ τύπους μητροπολίτας καὶ τὰς ἐπισκοπικὰς συνόδους τῶν διαφορῶν χωρῶν καὶ αὐτὰς τὰς τότε γενομένας οἰκουμενικὰς λατινικὰς συνόδους, ἀλλὰ ὡς ἀπλᾶ συμβούλια ἑαυτῶν μετεχειρίζοντο, ἀλλὰ νὰ ὑποβά-

λωτιν ὑπὸ τὴν δυνάμιν των καὶ αὐτὴν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ἀντοκράτορας. Οἱ αἰῶνες ἐκεῖνοι ἐν τῇ παιδικῇ αὐτῶν ἀπλότῃ ἐπίστευον, ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκε πᾶσιν τὴν ἐξουσίαν τῷ πάπῃ, τὴν τε ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ ὅτι τὴν τελευταίαν τούτην αὐτὸς ἐκουσίως περὶχωρεῖ τοῖς βασιλεῦσιν ὡς ἐντελοδόχοις αὐτοῦ. Ὁ πάπας ἐνόμιζον ὅτι δύναται νὰ δίδῃ τὰ στέμματα· αὐτὸς διακρίνεται νὰ ἀνγκιβιάζῃ καὶ καταβιάζῃ τοὺς βασιλεῖς· οἱ βασιλεῖς ὀφείλουσιν ἐπισκεπτόμενοι τὴν Ρώμην νὰ ἀσπάζωνται τὴν πόδα τὸν πάπα! Ὁ, τι εἶπε Γρηγόριος ὁ Ζ', ὅτι καθὼς ἡ σελήνη λαμβάνει τὸ φῶς ἀπὸ τοῦ ἡλίου, οὕτω καὶ ἡ κοσμικὴ ἀρχὴ λαμβάνει τὴν ἐαυτῆς ἐξουσίαν παρὰ τοῦ πάπα, ἥτο λίαν διὰδεδομένη τότε παρὰ τοῖς δυτικοῖς λαοῖς πεποιθήσις. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἕνεκα τῆς βαρβαρότητος τῶν τότε ἡγεμόνων ἡ ὑπεροχὴ αὐτῇ τῶν παπῶν καὶ παρόμοις εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τῶν κρατῶν, ὅσας ἐτύγγλινον ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Ρώμης καθήμενοι ἄνδρες περωτισμένοι καὶ χρηστοί, ἦτο ὠφέλιμος, διότι περιέστελλε τοῦτο τὴν ὁμότητα τῶν ἀρχόντων καὶ ἐσώζεν ἐνίοτε τοὺς λαοὺς ἀπὸ ἀδείκων καταπιέσεων· ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν παπῶν καταχρῶντο ὑπὲρ τῶν ἐγωιστικῶν αὐτῶν σκοπῶν τῆς ἀπολύτου τούτης ἐξουσίας, ἣν ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων εἶχε δώσει αὐτοῖς. Ἐπειτα ἡ κηδεμονεὶα αὐτῇ, ἣν ὁ παπισμὸς εἶχε σφετερισθῇ ἐπὶ τῆς πολιτείας, εἶχε λόγον τινὰ ὑπάρξεως, ἐφ' ὅσον ἐπεκράτει τελεία πολιτικὴ αὐθαρεσία καὶ βαρβαρότης· ἀρ' ὅπου ὁμοῦ ἤρχισαν οἱ λαοὶ τῆς δύσεως νὰ ἐξέρχωνται τῆς καταστάσεως τούτης καὶ νὰ ἀκλυπύσσωνται, ἡσθάνθησαν δικαίως αἱ κυβερνήσεις ὡς λίαν ἐπαχθῇ τὸν ζυγὸν τῆς κηδεμονείας τούτης καὶ ἐστέναντο ὑπὸ τὸ βάρος αὐτοῦ. Ἐν γένει ἡ κατ' ἀρχὰς πατρικὴ παπικὴ ἐξουσία κατήντησε ταχέως βαρύντος πνευματικοῦ δεσποτισμοῦ ἐπικυβερνήσαντος ὡς ἐρικύβητος ἐπὶ τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν λαῶν τῆς δύσεως. Ὁ παπισμὸς ἐπίεζε τὰς κυβερνήσεις· ἐπίεζε τοὺς λαοὺς· ἐπίεζε τὴν ἐπιστήμην· ἐπίεζε τὴν συνείδησιν. Ὅπλα αὐτῷ ἐχρησίμευον οἱ διωγμοί, αἱ ἐξορίαι, οἱ ἀφορισμοί, αἱ ἀπαγορεύσεις (Interdicta), ἡ ἱερὰ ἐξέτασις, ὅργανα δὲ πρὸ πάντων τὰ μοναχικὰ τάγματα. Οἱ βασιλεῖς ἔπρεπε νὰ κυβερνῶσι κατὰ τὴν θέλησιν καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ πάπα· οἱ θεολόγοι καὶ ἐπιστήμονες νὰ διδάσκωσιν ὅ, τι ἡ ἐν Ρώμῃ ἀλάνθαστος πυθὺς ἐχρησιμοποιεῖ· ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἦτο ἐν γένει δεδουλευμένη ὑπὸ τοῦ παπισμοῦ. Ἡ ταπεινότης, ὁ διωγμὸς, ὁ ἀφορισμὸς, ἡ πρὸς αὐτὴν περιέμεναν πάντα ἀνθιστάμενον εἰς τὸν παντοδύναμον τοῦτον ἐπίγειον Θεόν. Ὁ Ἡρόδικος Δ' βασιλεὺς τῆς Γερμανίας ἐν πλήρει ταπεινώσει περιβεβλημένος τὸ ἐνδυμα τῶν μετανοούντων ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Κανόσσης ζητεῖ γονυπετὴν συγχώρησιν παρὰ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Ζ', πρὸς ὃν εἶχεν ἐρίσει. Ἰωάννης ὁ Ἀκτήμων βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας ἐρχεται εἰς Ρώμην ἵνα ἐξευμενίσῃ τὸν κατ' αὐτοῦ ἐργασθέντα πά-

πην Ἰννοκέντιον τὸν Γ', καὶ σῶσαι τὴν βασιλείαν τοῦ τότε μόνου, ὅτε ἀνε-
γνώρισεν αὐτὴν ὡς παπικὸν φέρον. Ὁ Οὐέκλεφος ἐξορίζεται, ὁ Οὐσος, ὁ
Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης καὶ ὁ Σχβονχρόλκς κκίνονται ἐπὶ πυρᾶς, διότι ἐτόλ-
μησαν νὰ καταδικάσωσι κατὰ κράτος τῆς ῥωμικῆς ἐκκλησίας. Ὁλίγον
βραχύτερον ὁ Γαλιλαῖος ὅπως σῶσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἀναγκάζεται νὰ ὁμολο-
γήτῃ ἐνώπιον τῆς παπικῆς ἀντιθέσεως, ὅτι ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ γῆ στρέφεται
περὶ τῶν ἡλίων εἶναι αἰρετικὴ! Οὐδέποτε ἄλλοτε ἡ Εὐρώπη εὐρέθη ὑπὸ
φοβερώτερον δεσποτισμὸν. Ἡ κατὰ κράτος ἦτο ἀφόρητος. Καὶ τὰ ἤθη δὲ
τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦσαν ἀνάλογα τῇ ὅλῃ καταστάσει. Ἡ ἀναγ-
καστικὴ ἀγκυρὰ ἀπ' ἐνὸς καὶ ἀπ' ἑτέρου ἡ μεγάλη δύναμις καὶ ὁ ὑπερί-
μετρος πλοῦτος τῆς ἐκκλησίας εἶχον διαφθείρει τὸν κλῆρον. Ἡ παπικὴ
αὐλὴ ἦτο κέντρον μεγάλων σκανδάλων. Τρυφηλότης καὶ ἀκολασία ἐβα-
σίλευον ἐν Ῥώμῃ παρὰ τοῖς ἀνωτάτοις λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ὁ
Λούθηρος καὶ ὁ Ζβίγγλιος ἐπείσθησαν τελείως περὶ τοῦ ἀδιορθώτου τῆς
ῥωμικῆς ἐκκλησίας, ὅτε ἐλθόντες εἰς Ῥώμην εἶδον ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν
ἐκεῖ ἐπικρατοῦσαν διαφθοράν. Εἶναι γνωστὸν διὰ ποίου ἀπαισίου θρόνου
χαρκατηρίξει ἡ ἱστορία τὴν ἐποχὴν τῶν παπῶν τοῦ Ι' αἰῶνος, ὅτε εὐτελῆ
γύναικα, ἡ Μαρκίκα καὶ ἡ Θεοδώρα, ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον τοὺς ἀνω-
τάτους τῆς ῥωμικῆς ἐκκλησίας ἄρχοντας, καὶ τί διηγέται περὶ τοῦ κατὰ
τὰ τέλη τοῦ ΙΚ' καὶ ἀρχῆς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος παπεύσαντος Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ',
ὅστις περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν εἰ μὴ πῶς νὰ περιβάλλῃ διὰ τιμῶν
καὶ πλούτου τοὺς πέντε νόθους υἱοὺς τοῦ καὶ ἰδίως τὸν αὐτῷ ἀγαπητὸν
Καίσαρα Βόργιαν. Ταῦτα λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ παπικοῦ
θρόνου δὲν ἐκάθησαν καὶ χρηστότατοι ἄνδρες, οἷος ἦτο καὶ αὐτὸς ὁ Γρη-
γόριος Ζ'. Ἀλλὰ τὸ σὺνήθεσ ἦτο, ὅτι ἡ ἀπεριόριστος ἐξουσία, μεθ' ἧς
ἦσαν περιβεβλημένοι, καὶ ὁ πλοῦτος, ἐν ᾧ ἔζων, ἐξήσκουν λίαν ἐπιβλαβὴ
ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἤθους καὶ τοῦ βίου τῶν τότε παπῶν. Τὰ αὐτὰ αἴτια
διέφθειραν καὶ τὸν λοιπὸν κλῆρον. Ὅτε ἐγένετο ἡ ἐν Κωνσταντίνῃ οἰκου-
μενικὴ λατινικὴ σύνοδος (1414—18), εἰς τὴν συνέρρευσαν περὶ τὰς 15
χιλιάδας κληρικῶν, ἠκολούθησαν ὅπως δις σκεδάσωσιν αὐτοὺς καὶ συνε-
κεντρώθησαν εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν πολλαὶ χιλιάδες ὑποκριτῶν, μουσικῶν
θεάτρων, γελωτοποιῶν καὶ φαύλων ὑποκειμένων! Ὑπῆρχε βεβαίως εὐσε-
βεῖα παρὰ τῷ λαῷ κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους, ἀλλ' ἦτο εὐσεβεῖα βαρβάρων
λαῶν, ἀναμεμιγμένη μετὰ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων καὶ ὡς ἐπὶ
τὸ πλεῖστον περριζομένη εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους, εἰς νηστείας μόνον,
μικρὰς προσευχάς, ἀποδημίας εἰς ἱερὰς τόπους καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐνῶ ὁ
βίος τῶν εὐσεβῶν τούτων ἦτο πλῆρως πλήρης σκληροτήτων καὶ ἀπαν-
θρωπιῶν, ἀκολασίας, πλεονεξίας καὶ ἄλλων ἐγκλημάτων. Ὑπῆρχε λοιπὸν
εὐσεβεῖα πολλὴν ἐξωτερικῶν τύπων, ἡ εὐσεβεῖα τῆς καρδίας, μαρτυρου-
μένη ἐν τῷ βίῳ δι' ἔργων ἀγαθῶν. Ὑπῆρξαν βεβαίως τότε καὶ πολ-

λοὶ ἀληθῶς ἅγιοι ἄνθρωποι, ψυχὴ ἀγνὴ καὶ θεῖα, οἷα ἡ τοῦ μεγάλου Βερνάρδου τοῦ ἐκ Κλερβῶ, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα παραδείγματα γνητῆς εὐσεβείας ἦσαν σπάνια καὶ ἐξαιρέσεις. Ὁ συνήθης τύπος τῆς εὐσεβείας ἦτο ἡ κατὰ τὸ φαινόμενον καὶ κατὰ τύπον εὐσεβεία. Ὁ μεσσίων ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιόζον, ὅτι αἱ μέγισται ἀντιθέσεις ἠδύνοντο νὰ πραγματοποιηθῶσιν ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν. Ἀπῆντα τις τὴν τολμηροτέρην ἀνταπόκνησιν ἐλίγων παρὰ τῷ κτηνωδεστέρῳ ἐγωϊσμῷ τῶν πολλῶν, τὸν λεπτότερον ἱπποτικὸν σεβασμὸν παρὰ τισι πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων παρὰ τῇ βρῦκρωτέρῃ βίᾳ τοῦ πλήθους, παρὰ τισι τὴν ἀναισχυνοτέρην περιρρόνησιν πρὸς τὰ θεῖα παρὰ τῇ παχυλωτέρῃ ἀμαθείᾳ καὶ δεισιδαιμονίᾳ τῶν πολλῶν. Ἡ ἀθλίη ἠθικὴ κατὰστασις τοῦ πλήθους συνέχετο μετὰ τῆς ἀμαθείας αὐτοῦ. Δημοτικὴ ἐκπαίδευσις σχεδὸν δὲν ὑπῆρχεν. Ἡ ἀνᾱγνωσις τῆς Γραφῆς ἀπηγορεύετο τῷ λαῷ (Concil. Tolosan. a. 1250. c. 14. Concil. Biterr. a. 1246. c. 36). Τὸ κήρυγμα σπάνιως ἠκούετο. Μετὰ ταῦτα τί ἠδύνετο τις νὰ προσδοκᾷ παρὰ τοῦ λαοῦ; Ὅσον ἐσφαλμέναι ἠθικαὶ ἀρχαὶ παρὰ τούτῳ ἐπεκράτουν, ἀρκεῖ νὰ δείξῃ τοῦτο, ὅτι εἰς τὸ ἀγαθὸν ἔργον καθ' ἑαυτὸ, ἀσχετῶς πρὸς τὴν πρόθεσιν τοῦ πράττοντος, ἐδίδετο ὅλη ἡ ἀξία. Ἡ ἀγαθὴ πράξις ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς opus operatum. Δόγμα μὲν δὲν ἦτο ἡ τοιαύτη δοξασία, ἦτο ὅμως πρόληψις λίαν διαδεδομένη καὶ ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως βεβαιουμένη. Τόσον εἶναι τοῦτο ἀληθές, ὥστε τινὲς ὑποβιβάζοντο ὑπὸ τοῦ ἱερέως εἰς νηστείαν ἐμίθουν ἄλλους, ἵνα νηστεύωσιν ἀντ' αὐτῶν. Ὁ ἀμαρτάνων ἀφ' ἑτέρου ἠδύνετο νὰ ἀγοράσῃ τὴν ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ λαμβάνων ἐπὶ χρήματι συγχωροχάρτι (indulgentias). Πλήρη δὲ ἄφρετιν τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ ἠδύνετο νὰ λάβῃ τις, ἐὰν ηὐτύχει νὰ ἀποδημήσῃ εἰς Ῥώμην κατὰ τοῦ Ἰουβιλιακοῦ ἔτη.

Τοιαύτη ἦτο ἡ θρησκευτικὴ κατάστασις τῆς Εὐρώπης, καθ' ἣν ἐποχὴν ἀνεφάνη ὁ Λούθηρος. Ἡ κατάστασις αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακολουθήσῃ εἰς τὸ μέλλον· ἦτο ἀνάγκη μεταρρυθμίσεως· ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία ἐξήρχετο ὁδημέρῃ τῆς μεσαιωνικῆς βρῦκρότητος καὶ εἶχεν ἀνάγκην θρησκευτικῆς διδασκαλίας καθηρωτέρας, ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἐλευθερωτέρας, λατρείας πνευματικωτέρας καὶ εὐσεβείας ἀληθεστέρας. Ὁ καθολικισμὸς ἦτο θρησκεία τοῦ μεσσίωνος, ἦτο θρησκεία, ὅπως ἐννόησαν αὐτὴν οἱ γερμανικοὶ λαοὶ ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν νηπιώδει καὶ βρῦκρῳ καταστάσει. Εἶχε λοιπὸν ὁ καθολικισμὸς μετὰ τῆς παχυλῆς διδασκαλίας του, τοῦ σιδηροῦ δεσποτικοῦ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ, τῆς πομπῶδους ἐξωτερικῆς λατρείας του καὶ τῶν ἐξωτερικῶν εὐσεβῶν ἔργων του λόγον ὑπάρξεως ὡς πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς δύσεως μόνον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Τοιαύτης θρησκείας ἔχρηζον τότε οἱ λαοὶ· ἡ δὲ παπικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ βρῦκρότητι ἐκείνῃ ὑπηρέτησεν ἀληθῶς ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν δυτικὴν εὐρώπην. Οἱ πάπαι ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος παρὰ πάσας τὰς παρεκτρο-

πάς των, παρὰ πάντα τὸν δεσποτισμὸν των, ἐπεμβλίνοντες εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν τότε ἐτι ἀπολιτίστων γερμανικῶν κρατῶν, περιώριζον πολλὰκις τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ ἀδικίαν τῶν ἀρχόντων. Ὁ δυτικὸς κληρὸς ἀφ' ἑτέρου καὶ τὰ μοναχικὰ τάγματα ὑπῆρξαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὠφελιμώτατοι τοῖς λαοῖς τῆς δύσεως. Διὰ τῶν μοναχῶν ἐξηπλοῦτο ὁ χριστιανισμὸς εἰς νέας χώρας· μοναχοὶ ἦσαν οἱ μόνοι διδάσκαλοι τῶν λαῶν· αὐτοὶ διέσωσαν ἐν τῷ κατὰκλυσμῷ τῆς μεσαιωνικῆς βαρβαρότητος τὰ γράμματα· αὐτοὶ διὰ τῶν ἀντιγραφῶν των διετήρησαν τῇ νεωτέρᾳ Εὐρώπῃ τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος· αὐτοὶ ἐπαδεδάγουν ἐν γένει τοὺς τότε βαρβάρους λαοὺς, διδάξαντες πολλαχοῦ αὐτοὺς καὶ αὐτὴν τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας καὶ ἐκπολιτίσσαντες αὐτούς. Ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἐξετέλεσε τότε ἀληθῶς σπουδαῖον προορισμὸν. Τοῦτο ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσῃ τις. Ἀλλ' ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἤδη κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα εἶχε τελειώσει τὸν προορισμὸν της. Ἐκάστη ἐποχὴ ἔχει ἰδίαν ἀπαιτήσιν καὶ ἀνάγκαν. Ἐκάστη ἐποχὴ ἀπαιτεῖ χριστιανισμὸν κατὰ ἴδιον τύπον, προκαλεῖ ἰδίαν διατύπωσιν αὐτοῦ. Ἡ αὐτὴ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ ἢ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ διατυπῶνται κατὰ τοὺς διαφοροὺς χρόνους διαφόρως ἀναλόγως πρὸς τὴν ὅλην κατάστασιν τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν. Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ τύπος δὲν εἶναι ἀδιάφορος πρὸς τὴν οὐσίαν ἢ τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὅπου ὁ τύπος εἶναι τελειότερος, τόσον ἐκφράζει τελειότερον καὶ τὴν οὐσίαν. Ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἀνέτελλε διὰ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην νέα ἐποχὴ. Ἦρξατο ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν· ἡ τότε ἀκνεωθεῖσα ἑλληνικὴ παιδεία διέχουσε νέον φῶς εἰς τὸν κόσμον· ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν διὰ τῶν οὐμανιστῶν παρείχε τοῖς πεπαιδευμένοις τελειότερα μέτρα πρὸς ἔρευναν τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θρησκείας· οἱ λαοὶ ἐκπαιδευόμενοι ἤρχινον νὰ μὴ ἀρκοῦνται εἰς τὴν τότε ἐπικρατοῦσαν μορφήν τοῦ χριστιανισμοῦ. Περαιτούσης τῆς νηπιώδους καὶ παιδικῆς ἡλικίας τοῦ ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος ἤθελε δικαίως νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τῆς κηδεμονείας τῶν παπῶν καὶ τοῦ κλήρου· ἡ πολιτεία ἀρξάμενη νὰ συναρπάσῃ τὰ ἐκυτῆς δίκαια, ἐζήτει τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῆς καὶ ἀνεξαρτησίαν· ἡ παιδεία μὴ ἀνεχομένη πλέον τὰς πέδας, ἃς εἶχεν ἐπιβάλλει αὐτῇ ὁ παπισμὸς, ἔτεινεν εἰς τὴν ἀπελευθερώσιν της, ἐζήτει νὰ ἀναπνέῃ ἐλευθέρως· οἱ οὐμανισταὶ οὐ μόνον δὲν ὑπήκουον τῷ παπισμῷ, ἀλλὰ καὶ μετεχειρίζοντο πᾶσαν τὴν εὐφυΐαν αὐτῶν καὶ τὸν σαρκασμὸν κατ' αὐτοῦ· ὁ κληρὸς τῆς Γερμανίας, Ἀγγλίας καὶ τῶν ἄλλων μάλιστα βορείων χωρῶν ἤθελε νὰ ἀποκτήσῃ πάλιν τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ Ῥώμης καὶ ἐπεζήτει νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τοῦ παπικοῦ ζυγοῦ τοῦ πιέζοντος αὐτόν· ὁ λαὸς τέλος ἔπαισε πλέον νὰ τρέμῃ πρὸ τῶν παπικῶν ἀφορισμῶν καὶ πανταχόθεν ἐβόων πάντες ὑπὲρ τῆς κατεργήσεως τῶν καταχρήσεων τῆς ἐκκλησίας,

ὑπὲρ τῆς πώσεως τῆς πωλήσεως τῶν συγκατοχρῆτων, ὑπὲρ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀπολύτου πωπικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως πάντων τῶν ἄλλων κακῶν. Ἡ ἀνάγκη τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκκλησίας ἐγένετο ὁσημέραι ἐπαισθητοτέρα, κατὰ μικρὸν δὲ ἐμορφώθη ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ μεγάλη μερὶς θεολόγων, ἐπιτεκόπων καὶ ἄλλων ἐπιζητούτα τὴν μεταρρυθμίτην τάτην καὶ ἔχουσι ἀναγεγραμμένον ἐπὶ τῆς στήλης αὐτῆς τὸ πρόγραμμα *Reformatio in capite et in membris*, τὴν μεταρρυθμίτην ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τῶν μελῶν! Ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἦτο νομιμώτης ἢ ἐποχή ὑπεδείκνυε τὴν ἀνάγκην μεταρρυθμίσεως· ὁ πωπισμὸς ὤφειλε νὰ ἐνδῶτῃ· ὤφειλε νὰ ἀνεχθῇ ματ' ἀνταρκινήσεως τὴν περιστολὴν τῆς ἐξουσίας του, ἥτις ἀπεριόριστος ἔως τότε οὔτε ἕνεκεν τῆς ἄλλοτε κατεστάσεως τοῦ κόσμου, κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ νῦν ἐντὸς τῶν προπόντων ὁρίων. Ὅταν ὁ παιδαγωγούμενος καὶ κηδεμονευόμενος ἀνδρῶται, πύζει ἀνγκυαίω· ἡ παιδαγωγότης καὶ κηδεμοναίη. Ὁ πωπισμὸς ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦ ἐξουσίαν καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ δὲ τούτῃ σφίξῃ· ὤφειλε νὰ μὴ ἐξακολουθῇ ἄρχων κῆρυξ, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς κυβερνητικὴ κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας νὰ κυβερνᾷ ταύτην κατὰ τοὺς κανόνας τῶν οἰκουμένων συνόδων, ὡς ἔπρεπε ὁ πάππς νὰ ἀνγνωρίσῃ ὡς ἀνωτάτας ἀρχὰς τῆς ἐκκλησίας, εἰς ὧς νὰ δύναται τις νὰ ἐκκλῇ τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ· ἔπρεπε πρὸς τούτοις οὐ μόνον νὰ ἀνεχθῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ εἰσληφθῇ αὐτὸς ὁ πωπισμὸς πάντα τὰς ἀνγκυαίας βελτιώσεις τὰς ὑποδεικνυμένας ὑπὸ τῆς προδεύσεως ἐποχῆς ἢ τῆς κοινῆς συνειδήσεως καὶ ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν, τὴν λατρείαν καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον. Αὐτοχθὺς ὁ πωπισμὸς μὴ θελήσας νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἀπὸ κατὰκτηθεῖται ὑπέροχον θέσιν του, ὅπως συνήθως οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀφῆνουν τὴν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἔχουσιν ἐξουσίαν, προὔτιμασεν εἰς πάντα ταῦτα νὰ ἀντιτείνῃ τελείαν ἀρνήσιν, τὸ non possumus. Εἰς μάτην συνεκροτήθησαν αἱ τρεῖς μεγάλαι μεταρρυθμιστικαὶ σύνοδοι τῆς Πίζης (1409), Κωνσταντίας (1414) καὶ τῆς Βασιλείας (1431), ἐν αἷς ἄνδρες ἔσοχοι, οἱ οὐ Γέρσων καὶ ὁ Δαίλλος καὶ ἄλλοι μετὰ μεγάλης πολυμαθείας καὶ εὐγλωττότατα ἀπέδειξαν τὴν ἀνάγκην τῶν μεταρρυθμίσεων. Εἰς μάτην ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Οὐίλλεμος καὶ διδάσκων καὶ γράφων διέδιδε τὰς μεταρρυθμιστικὰς ιδέας. Εἰς μάτην τὰς ιδέας ταύτας μετέδιδεν εἰς Βοεμίαν καὶ Γερμανίαν ὁ Οὔτος καὶ ὁ μαθητὴς του Ἰερώνυμος. Εἰς μάτην τέλος ὁ Σχδοναρόλφς ὡς ἄλλος προφήτης μετὰ κύρους ἀγίου ἀνδρὸς κατεκρᾶνονόβλει ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος τῆς Φλωρεντίας τὰς πωπικὰς ἀξιώσεις καὶ κατὰχρήσεις. Ὁ πωπισμὸς ἔμεινεν ἀκαμπτos. Αἱ σύνοδοι ἐκεῖναι διελύθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἀπρακταί· οἱ δὲ κήρυκες ἐκεῖνοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἐξωρίσθησαν ἢ ἐκλήθησαν ἐπὶ πυρᾷ. Οἱ πάππαι ἐθριάμβευσαν τότε· ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ θρίκμοι χαίροντες τῆς ἥττης καὶ ὀλέθρου τοῖς θριαμβεύουσι. Καὶ ὁ θρίκμος

τῶν πικρῶν ἦτο ψευδής καὶ πρότιμος. Ἡ πρόοδος τῆς ἀληθείας δύνανται ἐπὶ τινι μόνον χρόνῳ νὰ ἐπισχεθῇ, ἐπὶ τέλος ὅμως θρηνεῖται. Ἡ ἀλήθεια κέκτεται σθένος, οὐτινος στερεῖται τὸ ψεῦδος· ἐκείνη θὰ βασιλεύῃ πάντοτε ἐπὶ τέλος, τοῦτο δὲ θὰ ὑποχωρῇ. Οἱ πᾶσαι μὴ θελήσαντες τὴν θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν, προῦκλυσαν τὴν θρησκευτικὴν ἐπανάστασιν. Τοῦτο εἶναι ὁ προτεσταντικὸς, μεταρρύθμισις ἐπιβεβλημένη δι' ἐπανάστασιν καὶ βίαις. Οἱ πᾶσαι ἔπαθον, ὅτι αἱ δεσποτικαὶ κυβερνήσεις παύσονται συνήθως, αἵτινες ἐκ φιλαρχίας καὶ πείσματος ἀποκρούουσι τὰς ὡς ἀναγκαῖας ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης ὑποδείκνυμένους φιλελευθέρους μεταρρυθμίσεις, ἐμπίπτουσι τάχιον ἢ βράδιον εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Τὴν σημείων τῆς ἐπανάστασεως κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἔλαβεν εἰς τὰς στιβορὰς αὐτοῦ χεῖρας εἰς μοναχός. Ὁ μοναχός οὗτος εἶναι ὁ Λούθηρος, οὐτινος ἐώρησε κατὰ τὸ λήξαν ἔτος τὸ ἥμισυ τῆς Εὐρώπης τὴν τετρακοσιετηρίδα ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του, καὶ ὃν σήμερον ἡ προτεσταντικὴ Εὐρώπη ἐξυμνεῖ ὡς τὸν θρησκευτικὸν ἥρωα αὐτῆς, τὸν ἀπαλλάξαντα αὐτὴν ἀπὸ τοῦ πικροῦ δεσποτισμοῦ καὶ δόντα αὐτῇ τὸν χριστιανισμόν, ὃν ἐπόθει.

Ὁ Λούθηρος εἶχε πάντα τὰ προσόντα τὰ ἀπαιτούμενα ἵνα ἀναλάβῃ καὶ φέρῃ εἰς πέρας τὸ μέγα τοῦτο ἔργον τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Εἶχε βαθύτατον θρησκευτικὸν αἵσθημα, ὡς ἀληθὴς καὶ γνήσιος γερμανός. Οὐδεὶς λοὺς ὡς γνωστὸν εἶναι θρησκευτικώτερος τοῦ γερμανικοῦ, αἰσθάνεται βαθύτερον τὴν θρησκείαν. Εἶχε τὰ ἀναγκαῖα φῶτα, διότι σπουδάζας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Εὐφούρτης ἐγένετο κάταχος ὅσον ὀλίγοι τότε θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν γνώσεων, ἐδίδασκε δὲ ἀπὸ τοῦ 1508 ὡς καθηγητῆς μετὰ πολλῆς φήμης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης. Ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν ἑβραϊκὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν. Λατινιστὶ ἔγραφε καὶ ἐλάλει. Μετέφρασε δὲ ἐκ μὲν τοῦ ἑλληνικοῦ τὴν Κ. Δ. ἐκ δὲ τοῦ ἑβραϊκοῦ τὴν Π. Ἡ δὲ γερμανικὴ αὕτη μετὰ φράσις τῆς ἀγίας Γραφῆς ὑπερέδκεν ὡς γνωστὸν πάντα τὰς μέχρι τότε γερμανικάς καὶ εἰς ἄλλας νεωτέρας γλώσσας μεταφράσεις τῶν ἱερῶν κειμένων, εἶναι δὲ ἀριστουργήμα ὑπὸ γλωσσικὴν ἐποψίν. Δι' αὐτῆς ὁ Λούθηρος ἐγένετο ὁ πατήρ τῆς γερμανικῆς γλώσσας, ὁ δὲ πρῶτος τὸ τελειότερον πρότυπον αὐτῆς. Ὡς συγγραφεὺς ἦτο γόνιμος ὡς δεικνύουσι τὰ πολλὰ ἔργα αὐτοῦ, ὡς ῥήτωρ δὲ εὐγλωττότατος, σύρων ὡς διὰ μαγείας πρὸς τὰς ἰδέας του τὰ πλήθη. Ὅλιγοι ῥήτορες ὑπῆρχαν ἐν τῷ κόσμῳ τότε δημοτικοὶ ὅσον αὐτός. Ἐκέκτετο δὲ καὶ ἀπάσας τὴν αὐταπάκρησιν καὶ ἡρώϊκὴν τόλμην, ἥτις ἀπαιτεῖτο πρὸς τοῦ ἀναλχυδόντος τοιοῦτον γιγάντιον ἀγῶνα. Ὁ Λούθηρος προῦκαίτο νὰ πολεμήσῃ τὴν φοβερωτέραν δύναμιν, ἥτις τότε ὑπῆρχε, τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις ἀπὸ αἰώνων εἶχεν ὑποτάξει εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τῆς ἐλόκληρον τὸν δυτικὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον, νὰ διατείσῃ τὴν δύναμιν τοῦ πᾶσι, εἰς οὗ τὰ νέματα ὑπέκυπτον τρέμοντες καὶ βχιτλαῖς

καὶ αὐτοκράτορες καὶ ἐλόκληροι λαοί. Ὁ Λούθηρος συνέλαβε τὴν πρώτην ἀποστροφὴν κατὰ τοῦ πικπισμοῦ καὶ ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρυθμίσεως ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς. Γραφὴ καὶ πικπισμὸς δὲν συμβιβάζονται· διότι οὐδὲνα αὐτῆς ἀναγινώσκει τις περὶ πάπας ὡς ἀπολύτου καὶ ἀπεριόριτου κυρίου τῆς ἐκκλησίας· οὐδὲνα περὶ συγχωροχαρτίων καὶ τῶν τοιούτων. Ἐπιστηρίχθη δὲ ἐν τῇ πεποιθήσει περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ὅτε ἦλθε χάριν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων εἰς Ῥώμην τῷ 1510. Πολλοὶ ἔπαθον τὸ πάθημα τοῦτο. Ἐπισκερθέντες τὴν Ῥώμην, ἀπεσάρκησαν βαθύτερον τὸν πικπισμόν. Εἶναι ἀδύνακτον νὰ ἴδῃ τις ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν πλοῦτον, ἐν ᾧ ὁ πάπας ζῇ καὶ τὴν θεοποίησιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, τὴν τροφήν καὶ πολυτέλειαν τῶν καρδινάλιων αὐτοῦ καὶ ἀπάσης τῆς αὐλῆς του, χωρὶς νὰ αἰσθάνῃ ἐν τῇ καρδίᾳ του ἀγανάκτησιν, καὶ χωρὶς κινῶν τὴν κεφαλὴν νὰ εἴπῃ καθ' ἑαυτόν· εἶνε εἰρωνεῖα νὰ λέγῃ ὁ πάπας ὅτι εἶναι ἀντιπρόσωπος τοῦ ταπεινοτάτου Ἰησοῦ, ὅστις δὲν εἶχε ποῦ τὴν κεφαλὴν νὰ κλίνη, καὶ διὰδοχος δὴθεν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου τοῦ πτωχοῦ ἐκείνου ἐκ Γαλιλαίας ἀλιέως! Καὶ μόνος ὁ βασιλικὸς οὗτος βίος τοῦ ἀνωτάτου ἀρχοντος τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν περὶ αὐτὸν εἶναι ἀνατροπὴ τελεῖα τοῦ Εὐαγγελίου, οὗ οἱ λειτουργοὶ μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρέπει νὰ παρέχῃσι τὸν βίον τῶν τύπων ἀπλοῦ, λιτοῦ καὶ σώφρονος βίου. Ἐπκνέρεται εἰς Γερμανίαν ὁ Λούθηρος ἐν τῇ καρδίᾳ του φέρον τὴν ἀγανάκτησιν κατὰ τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τὸ ἡφίστειον ἦτο ἕτοιμον πρὸς ἐκρηξιν. Ἡ στιγμή τῆς ἐκρήξεως φθάνει, ὅτε ὁ μοναχὸς Τέτσελος ἔρχεται εἰς Βιττεμβέργην καὶ ἀρχεὶ ἀνασχύντως πωλῶν ἀφέσεις (1517). Τότε προβαίνει εἰς τὸ μέτον ὁ Λούθηρος, καὶ διὰ τῶν περιφήμων 95 θέσεων, αἱ ἐτοιχοκόλλησεν ἐπὶ τῆς κεντρικωτέρας ἐκκλησίας τῆς Βιττεμβέργης, κατεπολεμεῖ τὰς κατεχρήσεις ταύτας τῶν ἀφέσεων. Διὰ τῶν θέσεών του ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ ἄρεσις τῶν ἁμαρτημάτων δὲν δύναται νὰ πωληθῇ καὶ ἀγορασθῇ· ἡ ἄρεσις παρέχεται παρὰ τοῦ Θεοῦ τῷ ἀνθρώπῳ μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον ἀληθοῦς μετανοίας. Ἡ πώλησις τῶν ἀφέσεων ἦτο φανερὰ ἱεροκαπηλεία. Ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ εἶχε πάλιν κατεκτείνῃ οἶκος ἐμπορίου (Ἰωάνν. 8', 17). Ἦτο ἀνάγκη πάλιν φηγγελίου ἵνα ἐκδιωχθῶσι οἱ ἀσχημονοῦντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οἱ πωλοῦντες καὶ ἀγοράζοντες ἐν τῷ νυκτ. Ἐκτοτε ὁ Λούθηρος ἐξηκολούθησεν ἀτρομῆτως τὸ ἔργον αὐτοῦ Οὐδεμίαν ἀπειλή, οὐδεὶς κίνδυνος, οὐδεμίαν δύναμιν ἠδύνετο πλέον νὰ ἐμποδίσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προδῇ εἰς τὰ πρόσω. Ἐν Αὐγούστῃ ἐνώπιον τοῦ πικτικοῦ ἀντιπροσώπου, πρὸ τοῦ ὁποίου προσεκλήθη (1518), ἀκαμπτος μένων ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἀπαιτήσιν τοῦ νὰ παλινρδῇτῃ, ὅτι τότε μόνον θὰ πύση διδάσκων κατὰ τῶν ἀφέσεων, ὅταν ἤθελε πύσει καὶ ἡ ἀναίσχυντος πώλησις αὐ-

τῶν καὶ ἤθελε κατηργηθῆ τελείως ἢ φοβερὰ αὕτη κατὰχρησις. Καὶ ἐν Λειψία, ὅπου μετὰ ἐν ἔτος συνδιελέχθη δημοσίᾳ πρὸς τὸν Ἑκκλιον καὶ ἄλλους καθολικοὺς θεολόγους, ὅτε κατεπολέμησεν τὴν παπικὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ καθαρτήριο, ἔδειξε τὴν αὐτὴν σταθερότητα. Μετὰ τὴν συνδιάλεξιν ταύτην ἦτο ἀδύνατος πλέον ἢ ὀπισθοχώρησις. Ὁ Λούθηρος ἀπετάθη τότε πρὸς τοὺς Βοεμούς, οἵτινες ἀπὸ πολλοῦ διεμκρτύροντο κατὰ τοῦ πάπα ὡς στεροῦντος τοὺς λαϊκοὺς ἐνκντίον τῆς Γραφῆς τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ ἐνισχύει αὐτούς. Πρὸς δὲ τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον τὸν Ε' ἀποτεινόμενος, δεικνύει αὐτῷ τὴν ἀνάγκην τῆς συγκαλέσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς μεταρρύθμισιν τῆς ἐκκλητικῆς. Δι' ἄλλης δὲ ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Γερμανίας προσκαλεῖ αὐτοὺς νὰ ἐξαναστῶσι κατὰ τοῦ πιέζοντος τὴν Γερμανίαν παπικοῦ ζυγοῦ καὶ νὰ ζητήσωσι νὰ καταστήσωσι τὴν γερμανικὴν ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς Ῥώμης. Ἐκαστος δύνανται νὰ φαντασθῇ, ὅποια ταραχὴ προκλήθη ἐν Ῥώμῃ ἐκ τῶν ἐκ Γερμανίας τούτων εἰδήσεων. Ὁ πάπας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐννόησαν ταχέως, ὅτι δὲν πρόκειται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ περὶ συνήθους τινὸς θορύβου, περὶ κοινῆς τινος ἔριδος μεταξύ μοναχῶν καὶ θεολόγων, ἀλλ' ὅτι θέλλει φοβερὰ ἡγεῖρετο ἀπὸ τοῦ βορρᾶ μέλλουσα νὰ ἐκρηγῇ κατὰ πᾶσιν τῆς Ῥωμικῆς ἐκκλητικῆς καὶ πρῶτον κατὰ τῆς κερκλῆς αὐτῆς. Ὁ Λούθηρος διατάσσεται ἐπὶ ἀπειλῇ ἀφορισμοῦ ἐντὸς 60 ἡμερῶν νὰ ἔλθῃ εἰς Ῥώμην, ἢ νὰ ἀνακριθῇ, οὗτος ὁμῶς κωρεύει. Ὁ ἀφορισμὸς ἐκφρενδονίζεται κατ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὅπως τὸ ἄγριον κύμα προακράσσει πρὸς τὸν ἀσάλευτον βράχον δικλύεται εἰς ἄβυσσους, οὕτως οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἐπήνεγκεν ἐπὶ τοῦ Λουθήρου ὁ παπικὸς ἀφορισμὸς. Ὁ τολμηρὸς μοναχὸς δὲν διατάζει μάλιστα ἐν Βιττεμβέργῃ ἐνώπιον τῶν ἀρχῶν, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ νὰ καύσῃ δημοσίᾳ τὴν βούλλαν τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ τὸ κανονικὸν δίκκιον τῆς Ῥωμικῆς ἐκκλησίας (1520)! Συγχρόνως δὲ γράφει εἰς ἀπάντησιν τὸ σύγγραμμαι adversus bullam Antichristi. Αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου ἤρχισαν ἔκτοτε νὰ διαδίδωνται ἐν Γερμανίᾳ. Θεολόγοι ἐπίσημοι, ὡς ὁ Μελάγχθων καὶ ὁ Κάρισταδτ, ἐγένοντο ὀπαδοὶ αὐτῶν. Ἡ λατρεῖς καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις μεταβάλλεται πολλαχοῦ συμφώνως πρὸς τὰς ιδέας τοῦ Λουθήρου. Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἡγεμόνων ἡσπασθησαν τὴν μεταρρύθμισιν, ἥτις συγχρόνως σχεδὸν εὗρε καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ διὰ τοῦ Ζβιγγλίου (1519) καὶ ὀλίγον βραδύτερον διὰ τοῦ Καλβίνου (1534) ὑποστήριξιν. Ἡ Γερμανία ταχέως διηρέθη εἰς φίλους καὶ ἐχθροὺς τῶν νέων ιδεῶν, εἰς ὀπαδοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ εἰς ὀπαδοὺς τοῦ παλαιοῦ θρησκευτικοῦ καθεστώτος. Εἰς μάτην ἐν τοῖς συνεδρίοις τῶν ἡγεμόνων ἐν Βόρμς (1521), ἐν Νυρεμβέργῃ (1522. 1524), καὶ ἐν Σπέιερ (1526. 1529) ἐζήτησαν οἱ καθολικοὶ ἐπὶ κορυφῆς ἔχοντες τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον τὸν Ε' νὰ ἀπαγορεύσωσιν ἢ τοῦλάχιστον περιορίσωσι τὴν νέαν διδασκαλίαν. Κατὰ

τῆς ἀποφάσεως ταύτης διεμαρτυρήθησαν οἱ φίλοι τοῦ Λουθήρου ἡγεμόνες, ἔθεν καὶ διαμκρτυρόμενοι ἕκτοτε αἱ ἀπαιτήσεις τῆς μεταρρυθμίσεως ἐκλήθησαν. Ὅτε δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἠθέλησεν ἐν τῷ συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστου νὰ ἀπειλήτῃ ἐπὶ τέλους αὐτοῦς (1530), ὅτι καὶ διὰ τῆς βίας θὰ ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν παπικὴν ἐκκλησίαν, ἀποχωρήσαντες οἱ φίλοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἡγεμόνες, ἐννόησαν, ὅτι ἔπρεπε νὰ συμμαχήσωσι καὶ νὰ ἦναι ἑτοιμοί, ἵνα καὶ διὰ τοῦ αἵματός των ὑπερασπίσωσι τὰς θρησκευτικὰς των πεποιθήσεις. Ἐν Σμαλκάλδῃ συγκροτεῖται ἡ συμμαχία αὐτῶν (1531), ὁ δὲ θρησκευτικὸς πόλεμος δὲν ἐδράδυνε πραγματικῶς νὰ ἐκρχῇ μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λουθήρου (1546) καὶ νὰ μολύνῃ τὸ ἔδαφος τῆς Γερμανίας δι' ἀδελφικοῦ αἵματος. Ἡ μεγάλη καὶ σωτήριος ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς θρησκείας, ἡ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἰδίως αἰῶνος πώτασε τὴν Εὐρώπην τῶν ἐμφυλίων θρησκευτικῶν πολέμων, δὲν ἦτο ἀκόμη σεβαστὴ ἐν Εὐρώπῃ. Ἡ μεταρρυθμισὶς πανταχοῦ, ὅπου ἐξηπλοῦτο, ἐπολεμεῖτο φανκτικώτατα. Διὰ τοῦτο ἡ ἱστορία τῆς διχδόσεως αὐτῆς εἶναι ἱστορία θρησκευτικῶν διωγμῶν καὶ πολέμων. Ἐν Γερμανίᾳ πλὴν τοῦ σμαλκαλδικοῦ πολέμου συνέβη ἕνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως βραδύτερον καὶ ὁ φοβερὸς τριακονταετὴς πόλεμος (1618), ὅστις ἠρῆμωτε τὴν Γερμανίαν. Ἡ Ἑλβετία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Σουηδία καὶ αἱ λοιπαὶ χῶραι τῆς βορείου Εὐρώπης, ὅπου διεδόθη ὁ προτεσταντισμὸς, διήλθον πρῶτον διὰ μεγάλων ἐσωτερικῶν σπαραγμῶν καὶ πολέμων, ὥς οὗ ἐγκατάσταθῇ καὶ ἀναγνωρισθῇ ἑριστικῶς. ἐν αὐταῖς ἡ νέα τάξις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐθραιώθησαν ἡ μεταρρυθμισὶς ἐν τοῖς βορείοις λαοῖς τῆς Εὐρώπης. Ὁ Λούθηρος ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ παπισμοῦ τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Οἱ πλεῖστοι τῶν Γερμανῶν, μικρὸν μέρος τῶν βορείων Γάλλων, οἱ Ὁλλανδοί, οἱ Ἀγγλοί, οἱ Σουηδοί, οἱ Νορβεγοί, οἱ Δανοὶ ἐγένοντο προτεστάνται. Ἡ νέα αὕτη μορφή τοῦ χριστιανισμοῦ μετεδόθη κατ' ὀλίγον καὶ εἰς τὴν βόρειαν Ἀμερικὴν. Οὕτως 100 περίπου ἐκτομμύρια χριστιανῶν ἠπαύθησαν τὰς ἰδέας τοῦ Λουθήρου.

Ἐλθόντων νῦν νὰ ἴδωμεν, τίνας αἵτιαι αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου, αἵτινες ἐγένοντο ἰδέαι κοινὰί τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου. Αἱ πλάναι τῆς ρωμικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ διδασκαλίᾳ θύνανται νὰ συγκερχλαιωθῶσιν εἰς δύο τινὰς α' εἰς τὸ ὅτι, λησμονηθείσης τῆς ἀγίας Γραφῆς, αἱ παραδόσεις τῶν παλαιότερων χρόνων, αἱ ἰδέαι τῶν προτέρων διδασκάλων τῆς θεολογίας, ἰδίως τῶν σχολαστικῶν, αἱ κατὰ τόπους συνήθειαι καὶ προλήψεις εἶχον καταλάβει τὴν θέσιν αὐτῆς καὶ ἐχρησίμευσον ὥς ἡ κυρίη πηγὴ τῆς διδασκαλίας καὶ β' εἰς τὸ ὅτι ἡ εὐσέβεια, ἡ ὁποία εἶναι κυρίως αἶσθημα καὶ πρέπει νὰ ῥιζοῦται ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, εἶχεν ἐντελῶς ἐξωτερικευθῇ, ἐθεωρήθη δὲ ὡς συνισταμένη μόνον εἰς ἐξωτερικὰς τινὰς θρησκευτικὰς πράξεις, ὧν ἡ ἀπλή, ἐξωτερικὴ, μηχανικὴ ἐκτέλεσις ἐπιφέρει τὴν σω-

τηρίαν. Τότεν ἐνομήθη ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ἡ σωτηρία, ἡ δικαίωσις, ἡ ἄφεσις ὡς τι ἐξωτερικόν, ὥστε ἠδύνατο καὶ νὰ πωλῇται καὶ νὰ ἀγοράζῃται. Τοῦτο δεικνύουσιν αἱ ἀφέσεις, ὁ θησαυρὸς τῶν ἀξιωμασιῶν τῶν ἁγίων, τὸ καθαρτήριον καὶ αἱ ὅμοιαι διδασκαλίαι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Κατὰ τῶν πλυνθῶν τούτων ἀντέταξεν ὁ Λούθηρος δύο ἀρχάς, αἵτινες εἶναι αἱ βάσεις τοῦ προτεσταντισμοῦ μέχρι σήμερον. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι ἡ μόνη καθαρὰ πηγὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ ἁγία Γραφή, ἥτις εἶναι καὶ ὁ μόνος γνώμων καὶ ἀλάνθαστος κανὼν αὐτῆς. Ἐκεῖνο εἶναι χριστιανικὴ διδασκαλία, ὅπερ ἡ εὐρίσκεται ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ἢ συμφωνεῖ πρὸς αὐτήν. Αἱ παραδόσεις καὶ ἐκ παλαιᾶς συνηθείας προερχόμεναι δοξασίαι τότε μόνον πρέπει νὰ γίνωνται παραδεκταί, ὅταν συνάδωσιν πρὸς τὴν Γραφήν. Τοῦτο εἶναι ἡ κατ' εἶδος ἀρχὴ τοῦ προτεσταντισμοῦ, *Principium formale*. Μόνον οὕτως ἦτο δυνατόν νὰ προσβληθῶσι πᾶσαι αἱ ἐσφαλμέναι καὶ τὸν τότε χριστιανισμὸν ἀσχημίζουσαι ιδέαι, ἃς ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἐκάλυπτε διὰ τοῦ πέλλου τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Ἐπάνοδος εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν ὑπῆρξε τὸ σύνθημα τοῦ Λουθήρου, ὡς ὑπῆρξε τὸ σύνθημα πάντων ἐν γένει ἐκείνων, ὅσοι κατὰ τὸν 15^{ον} καὶ 17^{ον} αἰῶνα ἠθέλησαν νὰ ἀναμορρώσωσι τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, τὸ σύνθημα τοῦ Οὐικλέφου, τοῦ Οὔσου, τοῦ Ζβιγγλίου, τοῦ Καλβίνου. Ἄλλη σωτηρία δὲν ὑπῆρχεν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις εἶχε προσλάβει ἔννοιαν εὐρυτάτην, περιλαμβάνουσα πᾶν ὅ,τι ἐδίδασκε καὶ ἐπραττε τότε ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία. Ἡ κάθαρσις ἦτο ἀδύνατος ἄλλως νὰ γίνῃ εἰ μὴ διὰ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν. Δευτέρᾳ ἀρχῇ τοῦ Λουθήρου ἦτο, ὅτι ἡ εὐσέβεια εἶναι τι ἐσωτερικόν, εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Σωτῆρα Χριστόν. Ὅταν λείπῃ ἡ πίστις, ἡ ἐσωτερικὴ ἀπὸ καρδίας ἀφοσίωσις εἰς τὸν Θεόν, ἡ πίστις εἰς τὸ θεῖον ἔλεος, οὐδὲν δύνανται αἱ ἐξωτερικαὶ θρησκευτικαὶ πράξεις αἰμηχανικῶς τελοῦμεναι. Ἡ σωτηρία, ἡ δικαίωσις, ἡ ἄφεσις οὔτε πωλεῖται, οὔτε ἀγοράζεται, ἀλλὰ παρέχεται χάριτι τῷ πιστεύοντι παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος δικαιούται διὰ τῆς πίστεως, οὐχὶ διὰ τῶν ἔργων. Αὕτη εἶναι ἡ κατ' ὅλην ἀρχὴ τοῦ προτεσταντισμοῦ *Principium materiale*. Δι' αὐτῆς κατέρριψεν ὁ Λούθηρος ὡς δι' ἐνὸς ἰσχυροῦ κτύπηματος τὰς ἀφέσεις, τὸ καθαρτήριον, τὰς ἐπιβαλλομένας ὡς ικανοποιήσεις τῆς θείας δικαιοσύνης θρησκευτικὰς ἀσκήσεις, τὰς ἱερὰς ἀποδημίας καὶ τὰ τοιαῦτα, μεθ' ὧν τότε συνεδέοντο μέγισται καταχρήσεις. Ὡς πρὸς δὲ τὴν λατρείαν τὰ ὑφιστάμενα κακὰ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ συνίσταντο εἰς τὸ ὅτι ἡ λατρεῖα ἐγίνετο ἐν λατινικῇ γλώσσῃ, ὅτι αἱ τελεταὶ ἦσαν ἀτελεῶτατοι, καὶ ὅτι ἔλλειπε τὸ κήρυγμα. Διὰ τοῦτο ὁ Λούθηρος εἰσήγαγε πρῶτον τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν λατρείαν. Ἡ μεταρρύθμισις αὕτη εἶχε μέγιστην σημασίαν· διότι ἐνῶ ἕως τότε οἱ δυτικοὶ λαοὶ παρίσταντο ἐν ταῖς τελεταῖς ὡς ἀγάλματα, μὴδὲν ἐννοοῦντες, μὴδὲ μετέχον-

τες ποσὺς τῆς λατρείας, καὶ ἦσαν θεαταὶ ἀκταλήπτων τύπων, οὐς ἐθεώρουσαν ὡς μαγικάς τινας ἐπιρδᾶς, ἀπὸ τοῦ Λαούθρου ἤρχισαν νὰ ἔχωσι λατρείαν ὑπ' αὐτῶν ἐννοουμένην καὶ νὰ μετέχωσιν αὐτῆς. Τὰς δὲ τελευταίας ἀπλοποίησεν ὁ Λαούθρος. Ἡ δὲ λατρεία κατ' αὐτὸν ἔπρεπε νὰ συνίσταται εἰς ὀλίγους ὕμνους καὶ προσευχάς, εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Γραφῆς καὶ εἰς τὸ κήρυγμα. Καὶ αὐτὸ τὸ κυριακὸν δεῖπνον ἔπρεπε νὰ γίνηται μόνον σπανίως, ὅσαςκις προῦκειτο νὰ μεταλάβωσιν αὐτοῦ πιστοί. Εἰς δὲ τὸ κήρυγμα ἔδωκεν ὁ Λαούθρος κεντρικωτάτην θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ· αὐτὸ εἶναι τὸ πᾶν ἐν τῇ προτεσταντικῇ λατρείᾳ. Τοιουτοτρόπως ἐζήτησεν ὁ Λαούθρος ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἀπλότητα τῶν πρώτων χρόνων τοῦ χριστιανισμοῦ νὰ πλάσῃ λατρείαν πνευματικὴν, κατ' ἄλληλον νὰ οἰκοδομηῇ τοὺς πιστούς, νὰ φωτίζῃ μὲν τὴν διάνοιαν αὐτῶν διὰ τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, νὰ πληροῖ δὲ τὴν καρδίαν εὐσεβῶν αἰσθημάτων. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἦτο ἀνάγκη νὰ προσβληθῇ ὁ παπικὸς δεσποτισμὸς καὶ νὰ πάσῃ τὸ ὑπέρμετρον κράτος τοῦ κλήρου, ὅστις ἀποτελῶν προνομιοῦχόν τινα τάξιν, ἐδέσποζε τοῦ λαοῦ καὶ ἐτυράννει τὰς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Λαούθρος ἀπακήρυξε διὰ τοῦτο τὸν παπισμὸν ὡς μὴ στηριζόμενον εἰς τὴν Γραφήν, ἐπολέμησε δὲ αὐτὸν σφοδρότατα, κηρύξας τὸν πᾶπαν ὡς τὸν μέγιστον ἐχθρὸν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπίσκοποι ὑπεστήριξαν τὸν παπισμὸν, ἐδίδάξαν ὅτι οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι εἶναι τὰ μόνον νόμιμα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα. Οἱ λειτουργοὶ οὗτοι τῆς ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ μὴ νομιῶσιν, ὅτι εἶναι κύριοι τῶν ἐκκλησιῶν· διότι ἡ ἐξουσία αὐτῶν πηγάζει ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ ἢ τῆς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν, ὧν εἶναι ἐντολοδόχοι. Αἱ κατὰ τόπους κυβερνήσεις οὐ μόνον δὲν πρέπει νὰ ὑπόκυνται τῷ πᾶπι καὶ τῷ κλήρῳ, ὡς οὗτοι ἠζίουσαν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐποπτεύωσιν αὐτοὶ τὴν ἐκκλησίαν καὶ μεριμνῶσι περὶ αὐτῆς. Οἱ ἡγεμόνες εἶναι τὰ ἐξοχώτερα μέλη τῆς ἐκκλησίας καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ λαμβάνωσι σπουδαιότατον μέρος ἐν τῇ διοικήσει αὐτῆς. Πρέπει δὲ πάντες οἱ κληρικοὶ νὰ ᾧσιν ἐγγυμοί, ὥστε νὰ ᾔναι ἀπηλλαγμένοι τῶν ἡθικῶν ἐκείνων παρεκτροπῶν, εἰς ἃς ἡ ἀγχυμία εἶχεν ἕως τότε ὠθήσει τῶν κλήρον, καὶ οὕτω νὰ ᾔναι πρότυπα χρηστῶν καὶ ἐναρέτων πολιτῶν. Γέλος ὡς πρὸς τὸν πρακτικὸν θρησκευτικὸν βίον ὁ Λαούθρος ἐπολέμησε τὴν τάσιν τοῦ μεσαιῶνος νὰ θεωρῇ μόνον ἀληθῆ εὐσεβῆ βίον τὸν τοῦ μοναχοῦ καὶ τὴν ἐνασχόλησιν εἰς θρησκευτικὰς ἀσκήσεις, προσευχάς, νηστείας, ἱεράς ἀποδημίας καὶ τὰ τοιαῦτα, νὰ περιφρονῇ δὲ τὸν οἰκογενειακὸν βίον καὶ τὴν ἐκάστου χριστιανοῦ εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ ἐπαγγέλματος ἀφοσίωσιν. Ὁ Λαούθρος τοῦναντίον ἐζήτησε τὴν ἡθικὴν ἀξίαν του οἰκογενειακοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, φρονῶν ὅτι ἐκεῖνος εἶναι ἀληθὺς εὐσεβείας, ὅστις ὡς μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνίας ἐκπληροῖ τὰ καθήκοντά του. Ἦθελεν ἀλλὰς λέξασιν οὐχὶ τὴν ἀπλῶς

θεωρητικήν καὶ κατὰ τύπον, ἀλλὰ τὴν πρακτικὴν εὐσέβειαν. Πρὸ πάντων ἤθελε νὰ ἀνυψώσῃ ἠθικῶς τὸν οἶκον διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Διὰ τοῦτο συνίστα θερμῶς τὴν κατ' οἶκον ἐπιμελὴ ἀνάγνωσιν τῶν ἁγίων Γραφῶν κατὰ τὰς κυριακάς, αἵτινες διὰ τῆς μετὰ πρὸς ἑαυτοὺς ἐμείναι σχεδὸν ἐορταί. Αἱ ἐορταὶ τῶν ἁγίων κατηργήθησαν, διότι ἐνεκα τῆς ἀδιαφορίας τοῦ Λουθήρου πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ τῆς ἀποκλειστικῆς προσκαλλήσεώς του εἰς τὴν Γερμανίαν, δὲν ἠδύνατο νὰ τρέφῃ ἐνδιαφέρον περὶ τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων, τῶν προσώπων ἐν γένει, αἵτινα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει εἶχον φημισθῇ ἐπὶ ἀκλήσει, ἀγιότητι καὶ ἀγῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας.

Ἐν ταῖς ἰδέαις ταύταις τοῦ Λουθήρου δύναται τις νὰ ψεῖξῃ τινά. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δύναται τις νὰ ψεῖξῃ ὅτι ἡ μετὰ πρὸς ἑαυτοὺς ἐμείναι πᾶσαν ἐν γένει τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν ἀποστόλων ἐκκλησιαστικὴν ἀνάπτυξιν ὡς ἀποπλάνησιν, ὅπερ ἦτο ὑπερβολή, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο μετὰ τῶν μετὰ γενεαστέρων παραδόσεων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τῶν συνδεομένων μετὰ τῶν κατὰ χρέως αὐτῆς, συμπάρεσσε καὶ πολλὰς ἀρχαίας σεβαστοτάτας παραδόσεις μάστιχα ἀνακρεομένους εἰς τὴν τέλει τῶν μυστηρίων. Ἡ ἀντίθεσις ὤθησεν, ὡς εἶναι εὐνόητον, τὸν Λουθήρον εἰς ὑπερβολάς. Ὁμοίως θέλων νὰ ἐξάγῃ τὴν ἀνάγκην τῆς πίστεως πρὸς δικαίωσιν, ἤτοι τὴν ἀξίαν τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, παρεγνώρισε παρὰ πολὺ τὰ ἀγαθὰ ἔργα καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐξωτερικῆς εὐσεβείας, ἐνῶ καὶ τὰ ἀγαθὰ ἔργα εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἡ ἐξωτερικὴ εὐσεβεία ἀπαραίτητος, καὶ διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον καθαρὸν πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ σῶμα, καὶ πᾶν ὅ,τι ἐσωτερικῶς συγκινεῖ αὐτόν, ζητεῖ νὰ ἐκδηλωθῇ φυσικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ πίστις, ἐὰν ᾖ ἀληθὴς, ἐκδηλοῦται καὶ ἐξωτερικῶς, ἄλλως εἶναι ψευδής, καθὼς λίαν ὀρθῶς λέγει ὁ Ἰάκωβος (ῥ', 14), καὶ διότι ἡ ἐξωτερικὴ εὐσεβεία ὡς ἀσκησις τῆς εὐσεβείας χρησιμεύει εἰς ὑπόθαλψιν τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας. Ἄς μὴ προσευχηθῇ τις ἐπὶ τινὰ χρόνον ἃς μὴ φρενίσῃ εἰς νάον ἃς πάσῃ πᾶσαν ἐξωτερικὴν ἀσκησιν τῆς θρησκείας, καὶ θὰ ἴδῃ τεχνέως, ὅτι θὰ ἐκλίπῃ ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ εὐσεβεία, ἡ πίστις. Τόσον εἶχον παραγνωρίσει ἐν τῇ πρώτῃ ἐξέψει τῆς πάλης οἱ λουθηριανοὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ὥστε μαθητὴς τις τοῦ Λουθήρου ὁ Νικόλαος Ἀμσдорφ δὲν ἐδίστατε δημῶς νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι τὰ ἀγαθὰ ἔργα οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀναγκαῖα, ἀλλ' εἶναι καὶ βλαβερά εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, διότι καθιστῶσι δῆθεν τὸν ἄνθρωπον ὑπερήφανον, ὥστε νὰ νομίζῃ, ὅτι οὐχὶ ἡ χάρις καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ θέλουσι δικαίωσαι αὐτόν ! Πολὺ παράδοξος ἠθικολόγος ὑπῆρξεν ὁ θεολόγος οὗτος. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Λουθερος ἵνα ἐλαττώσῃ τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν ἔργων, εἰς ἃ οἱ καθολικοὶ ἀπέδιδον πᾶσαν τὴν ἀξίαν καὶ ἀντὶ τῆς πίστεως, ἐνεκαὶ λώθη τὸ δόγμα τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ,

φρονῶν, ὅτι ἡ θεία χάρις μόνη σώζει τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὦν δὴθεν τελείως νεκρὸς ἀνεκατ' ἑαυτοῦ, οὐδ' ὅπως δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς σωτηρίαν τοῦ· ἂν δὲ πράττῃ ὁ ἀναγεγεννημένος ἄνθρωπος ἔργα ἀγαθὰ, δὲν πράττει κυρίως αὐτὸς ταῦτα, ἀλλὰ μόνη ἡ χάρις ἡ ἐν αὐτῷ. Ἡ πεπλανημένη αὕτη δοξασίς, ἥτις εἰσάγει εἰς τὸν χριστιανισμόν τὸ πεπρωμένον, καὶ καταστρέφει τὴν ἔννοιαν τοῦ πανκράτους καὶ δικαίου Θεοῦ, ἀντίκειται ἐντελῶς καὶ εἰς τὴν Γραφὴν καὶ εἰς τὴν μαρτυρίαν τῆς ἀνθρωπίνης συνηδότητος. Ὁ Θεὸς πανκράτος καὶ δίκαιος ὦν θέλει, ἵνα πάντες οἱ ἄνθρωποι σωθῶσι καὶ παρέχει πᾶσι τὴν χάριν πρὸς σωτηρίαν (Α' Τιμοθ. β', 4), σώζονται δὲ οἱ βουλούμενοι. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ πύσῃ ὦν ἐλεύθερος, δηλ. ἠθικὸν καὶ ὑπεύθυνον ὄν· διότι τοῦτο ἔγκειται ἐν αὐτῇ τῇ λογικῇ αὐτοῦ φύσει. Ἐπειτα καὶ ὡς πρὸς ἄλλας διδασκαλίας, ὡς παρέλαβεν ὁ Λούθηρος ἀνεξετάστως παρὰ τῶν καθολικῶν, οἷα εἶναι ἡ παρὰ ἀγίας Τριᾶδος καὶ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, περιέπεσαν εἰς σφάλματα. Καὶ ὡς πρὸς τὴν λατρείαν δὲ, ἦν τότε ἐν συνόλῳ ἀνύψωσις, πρέπει νὰ ὁμολογήτῃ τις ὅτι περιέπεσαν ὁ Λούθηρος εἰς ὑπερβολὰς τινὰς ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς καθολικοὺς, ὅτι ἐνῶ ἐτίμησεν ὡς ἔπρεπε, τοσοῦτον τὸ κήρυγμα, ἐγύμνωσε κατ' ὑπερβολὴν τὴν λατρείαν τῶν τελετῶν, αἵτινες καὶ αὐταὶ εἶναι ἀναγκαῖαι, διότι ἡ θρησκευτικὴ τελετὴ διὰ μέσου πρὸ πάντων τοῦ ὕμνου καὶ τῆς μουσικῆς λαλεῖ κατ' ἄμεσον τινα καὶ μυστηριώδη τρόπον εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐξεγείρει ἐν αὐτῷ θρησκευτικὰ συναισθήματα, ἐνῶ τὸ κήρυγμα πρὸ πάντων ἀποτείνεται εἰς τὴν διάνοιαν. Οὕτως ἀπέβη ἡ προτεσταντικὴ λατρεία ἄγαν ξηρὰ καὶ ψυχρὰ, εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ ἡ ἐντελής σχεδὸν ἀπόρριψις τῆς καλλιτεχνίας ἀπὸ τῆς λατρείας, ἐνῶ καὶ τὸ καλὸν ὡς ἀπεικόνισις τοῦ Θεοῦ κάλλους ὕψους καὶ αὐτὸ εἰς τὸν Θεόν. Ἐπειδὴ ἐγένετο κατὰχρησις τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἔργων τῆς καλλιτεχνίας ἔπρεπαν αὕτη νὰ ἀποσκορακισθῇ ἐντελῶς ἐκ τῆς λατρείας; Ἡ κατὰχρησις ἔπρεπε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν χρῆσιν; Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν διέτειτε μὲν ὁ Λούθηρος τὸν παπικὸν ζυγὸν καὶ τὸ ὑπερβολικὸν κράτος καὶ τὴν δεσποτείαν τοῦ κλήρου, ἀφῆκεν ὅμως τὴν ἐκκλησίαν ἄνευ διοικήσεως, ἣν ἀνέλαβον ἐν ταῖς λουθηρανικαῖς χώραις, ὡς γνωστὸν, ἀπ' ἀρχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως οἱ ἡγεμόνες, οἵτινες ἀντικατέστησαν σχεδὸν τὴν ἐπισκοπικὴν ἐξουσίαν καὶ κατήντησε πολλαχοῦ νὰ ἐπιβάλλωσιν αὐτοὶ ταῖς χώραις αὐτῶν τὴν πίστιν, ἣν ᾔθελον, ἐφαρμόζοντες τὴν ὁλεθρίαν ἀρχὴν *Cujus regio illius religio*, οὗτινος ἡ χώρα τούτου καὶ ἡ θρησκεία! Ἐπειτα ὡς πρὸς τοὺς βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης δὲν ἔπρεπε νὰ καταργηθῇ ὁ ἐπισκοπικὸς βαθμὸς, ὅστις εἶναι ἀρχαιότατος ἀποστολικὸς θεσμὸς, ὡς ἀπέδειξε καὶ αὐτὸς ὁ ἐπιφανέστατος διαμαρτυρόμενος θεολόγος Rothe. Ἐν γένει ἡ ἑλλειψις ὀρισμένου καὶ στερεοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος συμ-

Ειδοάζοντος τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου μετὰ τῆς τάξεως καὶ τῆς ἐνότη-
τος τοῦ ὅλου τῆς ἐκκλησίας, εἶναι ἐπικτητὴ ἐν τῷ προτεσταντισμῷ,
ἐντεῦθεν δὲ προήλθον αἱ διακρίσεις καὶ ἡ κατὰ τμήσεις αὐτοῦ εἰς μυρίας
ἐκκλησίας καὶ αἰρέσεις, καὶ αἱ ἀγέννητοι τῶν προτεσταντῶν διαστάσεις
καὶ διχωνίαι πρὸς ἀλλήλους. Τέλος καὶ ὡς πρὸς τὸν πρακτικὸν θρησκευ-
τικὸν βίον καλῶς μὲν ἔπραξεν ὁ Λούθηρος ἀνυψώσας τὴν ἠθικὴν ἀξίαν
τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν κοινωνικῶν καθηκόν-
των, δὲν ἔπρεπεν ὁμῶς νὰ ὑποτιμήσῃ ἐντελῶς καὶ τὸν βίον τῶν ἀφοσιου-
μένων ἐντελῶς εἰς μόνην τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας ἢ ἀποκλειστικῶς
εἰς θρησκευτικὰς ἀπλήσεις. Ὑπάρχουσι φύσεις κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικαί,
μὴ αἰσθινόμεναι οὐδεμίαν κλίσιν πρὸς τὸν γάμον καὶ τὸν οἰκογενειακὸν
βίον καὶ κατεχόμεναι ὑπὸ ἀποκλειστικοῦ ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τῶν θρησκευ-
τικῶν πραγμάτων. Ἡ ἐκκλησία παρεδέχθη ἀπ' ἀρχῆς καὶ τὸν βίον τοῦτον
καὶ ἐπαινεῖ, ὅταν ᾖ καὶ ἐκφραστὴς εὐσεβείας καὶ δὲν χρησιμεύῃ
ὡς πρόσχημα ἄλλων ταπεινῶν σκοπῶν καὶ παθῶν. Ἐπίσης ἡδύνατο μὲν
νὰ περιορισθῇ ἡ ὑπερβολικὴ καὶ μέχρι λατρείας καὶ θεοποιήσεως προβά-
νουσα τιμὴ τῶν ἁγίων καὶ ὁ ὑπερμέτρος ἀριθμὸς τῶν ἐορτῶν αὐτῶν, ὧν
ἐνεκὰ ὁ λαὸς δύναται νὰ συνειθίσῃ εἰς τὴν ἀργίαν καὶ τὴν διαφθοράν,
ἀλλὰ τὸ νὰ ἀπαγορευθῇ πᾶσα ἐορτὴ πρὸς τιμὴν ἐκείνων, οἵτινες ἡγωνί-
σθησαν ὑπὲρ τοῦ θριάμβου τῆς ἀληθοῦς θρησκείας ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ὧν
ὁ βίος ὑπῆρξε πρότυπον εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς, τῶν προφητῶν, τῶν ἀπο-
στόλων, τῶν μαρτύρων, τῶν μεγάλων πτερόων καὶ τῶν ἐξοχωτέρων ἐν
γένει ἁγίων, ὧν αἱ μνημῆτι καὶ τὰς ἱερὰς ἀνιμνήσεις τῶν μεγάλων τῆς
ἡμετέρας θρησκείας γεγονότων διασώζουσι ζωηρὰς παρὰ τῷ χριστιανικῷ
λαῷ καὶ λαμπρὰ παρδείγματα ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας τούτῳ προβάλλουσι
τοῦτο ἦτο προφανὲς ὑπερβολή.

Ἡ δὲ τοῦ Λουθήρου λοιπὴν γενομένη μεταρρύθμισις εἶχε τὰς ἐλλείψεις
της. Τινὰς τὰς ἐλλείψεις τούτων τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς
ἐμφανίσει ἐννόησαν μετὰ ταῦτα οἱ διαμαρτυρόμενοι. Σήμερον παρὰ πολ-
λοῖς τούτων αἱ ἀρχαὶ παρεδόσεις τῶν πρώτων αἰώνων περὶ τῶν θρησκευτι-
κῶν ζητημάτων δὲν περιφρονοῦνται πλέον· ὀλίγοι δὲ εὐρίσκονται σήμερον
δικαμαρτυρόμενοι θεολόγοι, ἰδίως οἱ λεγόμενοι παρ' αὐτοῖς αὐστηροὶ ἢ ὀρθό-
δοξοι, οἵτινες παρεδέχονται ὅτι τὰ ἀγαθὰ ἔργα εἶναι περιττὰ εἰς τὴν
σωτηρίαν, (καὶ αὐτὸς ὁ φανατικὸς Ἐγγστενδέργ ἀπέριψε τὴν διδασκα-
λίαν ταύτην) ἢ τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, ἢ τὴν ἄρνησιν τῆς ἐλευθερίας
τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ περιώνυμος δικαμαρτυρόμενος θεολόγος Hase λέγει ἐν τῇ
δογματικῇ του, ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται ἀλλοτε προσελθοῦσαι ἐκ τῆς πρὸς τοὺς
καθολικοὺς ἀντιθέσεως σήμερον ἐγκαταλείφθησαν παρὰ τῶν πλείστων
δικαμαρτυρομένων (Dogmatik 6 ἔκδ. σελ. 294). Καὶ τὰ περὶ Τριᾶδος καὶ
τὰ ἄλλα δόγματα, ἔτι καὶ ὁ Λούθηρος παρέλαβε παρὰ τῶν καθολικῶν ἀναξέ-

τάττω, ὑπεβλήθησαν παρὰ τῶν μεταγενεστέρων διαμικτυρομένων εἰς ἐμβριθεστέραν ἔρευναν. Τοῦτο δὲ ἐδικαιούτο καὶ πράξωσιν οἱ νεώτεροι διαμικτυρόμενοι, καθ' ὅσον ὁ Λουθήρος δὲν ἤγειρε οὐδὲ ἠδύνατο καὶ ἐγείρει τὴν ἀξίωσιν ὅτι ὅ,τι αὐτὸς ἐδίδαξε δέον καὶ θεωρητῆαι ἔσται ὡς αὐτὴ ἡ τελεία ἀλήθεια. Παρὰ τοῖς διαμικτυρομένοις δὲν ὑπάρχει διδασκαλία φέρουσα κύρος ἀμετάστρεπτον. Οὔτε τοῦ Λουθήρου καὶ συγγράμματα, οὔτε τῶν πρώτων διαμικτυρομένων αἱ ἐμολογίαι κέκνηνται ὡς πρὸς αὐτοὺς τοιοῦτο κύρος. Ὁ διαμικτυρόμενος ὁ ἔχων τὴν ἀγίαν Γραφὴν εἰς χεῖρας τοῦ δικαιοῦται κατὰ τὰ ἐπιστημονικὰ μέσα, ἅτινα ἔχει εἰς τὴν διέθεσιν τοῦ, καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ καὶ μορφώσῃ τὰς θρησκευτικὰς τοῦ πεποιθήσεις. Τοιοῦτοτρόπως συνέβη ὥστε δοξασίαι τινὲς τοῦλάχιστον τοῦ Λουθήρου ἠμικρημέναι καὶ ἐπανορθωθῶσι. Σήμερον μόνον φανατικοὶ Λουθηραννοὶ παραγνωρίζοντες τὸ πνεῦμα τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ παρβαίνοντες αὐτὴν τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην ἀρχὴν τούτου, τῆς ἐλευθέρως δηλ. ἐρεῦνης τῆς Γραφῆς, ἐμμένουσι τυφλῶς καὶ ἀμετακινήτως εἰς τὴν πρώτην διδασκαλίαν τοῦ Λουθήρου καὶ τῶν συμβολικῶν βιβλίων τοῦ 16' αἰῶνος. Καὶ ὡς πρὸς τὴν λατρείαν ὑπάρχουσι σήμερον πολλοὶ διαμικτυρόμενοι, οὐ μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ, συνιστῶντες τὸν πλουτισμὸν αὐτῆς διὰ πλείοτέρων τελετῶν καὶ ἐορτῶν, καὶ προτείνοντες τὴν εἰσαγωγὴν τῶν καλῶν τεχνῶν εἰς αὐτήν. Ὁ ἄνω μνημονευθεὶς διέστημος Λουθηρανὸς θεολόγος λέγει, ὅτι καλὸν θὰ ἦτο καὶ εἰσχωθῶσιν εἰς τὴν προτεσταντικὴν λατρείαν καὶ ἄλλα τινὲς τελεταὶ ὡς μυστήρια δευτέρως τάξεως (αὐτόθι σελ. 375) Πράγματι δὲ κατὰ μικρὸν εἰσῆχθησαν τελεταὶ τινες παρὰ τοῖς διαμικτυρομένοις τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ γάμου, τῆς καθιερώσεως εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν λειτουργημα, ὅς κατ' ἀρχὰς ὁ Λουθήρος ἀπέρριψεν ἐντελῶς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρῆσιν τῆς καλλιτεχνίας ἐν τῇ λατρείᾳ παρκτηρεῖ ἄλλος Λουθηρανὸς θεολόγος ὁ A. Thomas (ἐν τῇ Protest. KZeitung 1883 ἀριθ. 36 σελ. 801), ὅτι «ἀπὸ τινος ἤρχισεν ἡ καλλιτεχνία καὶ μὴ θεωρεῖται πλέον ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις ὡς κατὰδεδικασμένη ἡ ἀγάπη πρὸς τὰς εἰκόνας ἐξηγέρθη ἐκ νέου οὐ μόνον παρὰ τῷ προτεσταντικῷ λαῷ ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἥτις εἰσάγει ὁσημέραι αὐτὰς εἰς τοὺς ναοὺς ὡς κόσμημα. » Καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς εἰσαγωγῆς ἐορτῶν τινῶν ἄλλοι λαλοῦσιν. Ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν δὲ τῆς ἐκκλησίας παρκτηροῦμεν ὅτι πλὴν τῶν ἀγγλων, οἵτινες ἔχουσιν ὡς γνωστὸν τοὺς τρεῖς βαθμοὺς τῆς ἐρωσύνης, καὶ τῶν ἄλλων καλθινιστῶν, οἵτινες ἀπ' ἀρχῆς ἐπέζητήσαν τὴν ἀνεξάρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ κράτους, ἀκολουθοῦντες τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ἐκκλησία εἶναι sui juris, δηλ. αὐτοτελής καὶ ἀνεξάρτητος κοινωνία, καὶ αἱ ἄλλαι προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι, ἥτοι αἱ Λουθηρανικαὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν τείνουσιν εἰς τὸ καὶ χειραφετηθῶσιν ἀπὸ τοῦ κράτους, καὶ ἀπο-

κτῆσιν δὲ αὐτοτελή καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν καὶ νὰ κυβερνῶνται τοῦ λοιποῦ διὰ συνόδων ἀντιπροσωπευουσῶν τὴν ἐκκλησίαν, τηρουμένου τῷ κράτει μόνον τοῦ δικαίωματος τῆς ἐποπτείας καὶ προστασίας ἀπλῶς. Καὶ περὶ ἀναδείξεως ἐπισκόπων ἐγένετο ἐσχάτως λόγος ἐν Γερμανίᾳ, ὡς ἀνωτάτων ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν. Ἐν γένει δὲ ἐπιδιώκεται παρὰ τῶν προτεσταντῶν ἡ ἐξέρεσις τελειότερου τινὸς πολιτεύματος, ὅπου νὰ συμβιβάζῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τοῦ αἰσίου, ἥτις εἶναι πρωτίστη ἀρχὴ τοῦ προτεσταντισμοῦ, ἀντὶ τῆς ὁποίας ἤθελεν κηρυχθεῖν, μετὰ τῆς ἐνόητος καὶ τάξεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Ἀλλὰ παρατηροῦμεν, ὅτι καὶ παρὰ πάσας τὰς ἐλλείψεις τῆς ἡλικίας ἐν συνόλῳ θεωρουμένη καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς κρινομένης, ὑπῆρξε τοῖς δυτικαῖς λαοῖς σπουδαῖον βῆμα πρὸς τὴν πρόοδον. Ὑπῆρξε πρόοδος πρῶτον ὑπὸ ἐποψίαν θρησκευτικὴν. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι διὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ ἠγέρθη νέκ, θεομὴ θρησκευτικὴ ζωὴ ἐν τοῖς λαοῖς τοῖς ἀποδεξαμένοις αὐτόν. Οἱ προτεσταντικοὶ λαοὶ διακρίνονται διὰ τὴν θερμότητα τῆς πίστεώς των. Οὐδαμοῦ τὸ θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον εἶναι ζωηρότερον ἢ παρ' αὐτοῖς. Οὐδαμοῦ ἡ θρησκεία ἐξωστρεῖ μείζονα ἐπιρροὴν ἢ παρ' αὐτοῖς. Ἀρκεῖ νὰ πειρασθῇ τις ἐν Ἀγγλίᾳ ἰδίως, Σκωτίᾳ, βορείᾳ Ἀμερικῇ καὶ ἄλλαις προτεσταντικαῖς χώραις τὴν κυριακὴν, ἵνα ἐννοήσῃ τὴν δύναμιν τῆς θρησκείας παρὰ τοῖς λαοῖς αὐτῶν. Οἱ λαοὶ εἶναι πλήρεις. Οἱ ἱεροκήρυκες διδάσκουσι πανταχοῦ τὸν λαόν. Τὰ καφενεῖα, οἶνοπωλεῖα, θέατρα καὶ λοιποὶ τόποι τῆς εὐθυμίας εἶναι κλειστά. Αἱ ὁδοὶ εἶναι ἔρημοι. Ἐκάστη δὲ οἰκογένεια συγκεντρωμένη ἐν ἑαυτῇ, ἀναγινώσκει τὴν ἁγίαν Γραφήν. Εἰς τίνας ἄλλους λαοὺς ἀπαντᾷ τις τὸ φαινόμενον τοῦτο; Ἐν Γερμανίᾳ, Ἑλβετίᾳ, Σουηδίᾳ καὶ Δανίᾳ τὸ θρησκευτικὸν εἶναι τὰ πρωτεύοντα ζητήματα τῆς ἡμέρας. Ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη τοῦ ἀμαρτῆν πλείωτέρον ἢ ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς χώραις καὶ μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ, ἥτις πάντατε κραμεῖται ἡ κυρία ἐστὶς τοῦ προτεσταντισμοῦ. Σήμερον οὐδεὶς δύναται νὰ ἐνομοσθῇ ἐπιστήμων θεολόγος, ὅπου δὴποτε τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἂν εὐρίσκηται, καὶ εἰς οἷονδὴποτε δόγμα καὶ ἂν ἀνῆλθῃ, χωρὶς νὰ ᾔναι εἰδήμων τῆς γερμανικῆς θεολογίας. Αἱ προτεσταντικαὶ θεολογικαὶ σχολαὶ τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων εἶναι ὁμολογουμένως σήμερον τὰ κέντρα τῆς ἐπιστημονικῆς θεολογικῆς ζωῆς. Θεολόγοι, οἷοι δὲ Σλαϊερόμπεργος, δὲ Θόλου, δὲ Δόρνερ, δὲ Μύλλερ, δὲ Χάτσε, δὲ Δέ Βέττε, δὲ Σβέιττερ, δὲ Ρόθε, δὲ Βεϊδερχμην, δὲ Ήφλεϊδερ, δὲ Χόφμαν καὶ δὲ Δέλιτς, ἵνα ἐπὶ παραδείγματι εἰς τούτους μόνον τοὺς προτεσταντικούς θεολόγους τῶν νεωτέρων χρόνων ἀρεσθῶμεν, ἄνδρες κάτοχοι ἀπάτης τῆς παιδείας τῆς ἐποχῆς των, ἐρευνήσαντες βαθύτατα τὰ μυστήρια τῆς θρησκείας ἐν γένει καὶ ἰδίως τοῦ χριστιανισμοῦ, δύναται εὐλόγως νὰ συγκριθῶσι πρὸς τοὺς ἐξοχωτέρους θεολόγους πάσης χριστιανικῆς ἐποχῆς, σή-

μερὸν δὲ ἀνκντιρρήτως οἱ προτεστάνται θεολόγοι κατέχουσι τὴν πνευματικὴν ἡγεμονείαν ἐν τῇ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ. Ἡ καθολικὴ θεολογία ἀκολουθεῖ τὴν προτεσταντικὴν. Ὁ Μέλερος, ὁ ὑπάτος τῶν νεωτέρων καθολικῶν θεολόγων, ὁ συγγραφεὺς τῆς περιφήμου συμβολικῆς, ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Σλεϊερμαχέρου. Ἡ δὲ ἡμετέρα νεωτέρα ὁρθόδοξος θεολογία τελεῖ φανερώς ἐν τοῖς σπαργάνοις αὐτῆς καὶ οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑποστῇ σύγκρισιν πρὸς τὰς γιγαντικὰς προόδους τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης ἐν Γερμανίᾳ. Πόσῃν θρησκευτικὴν ζωὴν μετέδωκεν ἡ μεταρρύθμισις εἰς τοὺς ἀσπασμένους αὐτὴν λαοὺς ἀποδεικνύει καὶ ὁ ἐκτεκτός ζῆλος, ὃν δεικνύουσιν οἱ λαοὶ οὗτοι πρὸς διάδοσιν τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Ὑπάρχουσι περίπου 100 ἑταιρεῖαι μεταξὺ τῶν προτεσταντῶν ἐργαζόμεναι πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους· δαπανῶσι δὲ ὑπὲρ τὰ 80 ἑκατομμύρια ὀράγγων κατ' ἔτος καὶ διατηροῦσι 4,000 ἱεραποστόλους ἐν 1500 θέσεσι! Καθ' ἓν μόνον ψέγομεν τὰς ἑταιρεῖας ταύτας, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐξ ὑπερβολικοῦ ζήλου διατηροῦσιν ἱεραποστόλους καὶ μεταξὺ ἑτεροδόξων αὐταῖς χριστιανῶν, ὧν ἡ παρουσία καὶ ἐνέργεια οὐ μόνον οὐδὲν καλὸν ἀποφέρει, ἀλλὰ καὶ γίνεται πρόξενος ἀντιπαθείας μεταξὺ τῶν ὁπιδῶν τῶν διχρόρων δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὑπάρχουσι ἔτι περὶ τὰ 700 ἑκατομμύρια εἰδωλολατρῶν. Δὲν ἀρκεῖ τὸ εὐρύτατον τοῦτο στάδιον εἰς τοὺς διοικητομένους ἱεραποστόλους; Ἐπὶ τέλους πόσον εὐεργετικὴ ὑπῆρξεν ἡ μεταρρύθμισις τοῖς προτεσταντικοῖς λαοῖς; δεικνύουσι καὶ τὰ ἔθνη αὐτῶν. Γνωρίζομεν βεβαίως πόση διαφθορὰ ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ προτεσταντικῇ Γερμανίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ ἐν πάσαις ταῖς προτεσταντικαῖς χώραις, μάλιστα ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσιν. Ἀλλὰ οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν θελησάντων νὰ συγκρίνωσιν ἐν συνόλῳ τὰ ἔθνη τῶν προτεσταντικῶν λαῶν πρὸς τὰ τῶν καθολικῶν μάλιστα κοικτῶν τῆς Εὐρώπης, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδώσωσι τὴν ὑπεροχὴν τοῖς πρώτοις. Ἡ προτεσταντικὴ οἰκογένεια εἶναι θρησκευτικωτέρα, ἠθικωτέρα, σωφρονεσττέρα. Ὑπάρχουσι μὲν μεμονωμέναι παρὰδείγματα ἀπίστων καὶ πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς χώραις (οἷαι εἶναι ὁ Χάρτμανν, ὁ Χαϊκελ, ὁ Φίσερβιχ, ὁ Στράους κτλ.), ἀλλὰ τὸ φοβερὸν φαινόμενον τῆς ταλείας οὐ μόνον θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας, ἀλλὰ καὶ ἀντιπαθείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν πασῶν σχεδὸν τῶν μεμρφωμάτων τάξεων τῆς κοινωνίας, ἣν παρτηροῦμεν ἐν τοῖς καθολικοῖς λαοῖς, δὲν ἀπαντᾷ παρ' ἐκείνοις. Ὁ καθολικισμὸς δὲν δύναται σήμερον νὰ ικανοποιήσῃ τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν πεπαιδευμένων. Ὁ προτεσταντισμὸς τὸν ἀντίον εἶναι θρησκεῖα, εἰς ἣν εἶναι προσκεκολλημένοι ὁλόκληροι λαοί, ἄνθρωποι πάσης τάξεως καὶ ἀναπτύξεως. Ἐν τοῖς προτεσταντικοῖς ναοῖς συναντῶνται συνηθέστατα ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ σοφὸς μετὰ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ· ἐν τοῖς καθολικοῖς συμβαίνει τοῦτο

σπανιώτατα. Ἐν τοῖς προτεσταντικοῖς λαοῖς οὐ μόνον ζῇ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἀλλὰ καὶ κέκτηται πολλὴν δύναμιν· ἐν τοῖς καθολικοῖς τοῦ νικητῆος φθισίᾳ. Ἀλλὰ τοῦ Λουθήρου ἡ μεταρρύθμισις οὐ μόνον ἐν τῇ θρησκείᾳ ὑπεστήριξε τὴν πρόοδον παρὰ τοῖς προτεσταντικοῖς λαοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις. Ἡ νεωτέρα καθόλου ἐπιστήμη, πᾶσαι αἱ μεγάλαι αὐτῆς ἀνακαλύψεις, πᾶσα ἡ γιγαντικὴ πρόοδος αὐτῆς, θὰ ἦσαν ἀδύνατα ἄνευ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ὁ προτεσταντισμὸς συνετέλεσεν ὡς γνωστὸν τὰ μέγιστα εἰς τὴν χειραφέτησιν τῆς ἐπιστήμης. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας δὲν ὑπῆρχεν κυρίως εἰπεῖν ἐπιστήμη· διότι ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἐλευθέρα διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἔρευνα τῶν πραγμάτων, ἄλλ' ὁ παπισμὸς φοβούμενος τὴν ἐλευθέραν ἔρευναν ἀπέκρουεν καὶ κατεδίκαζεν αὐτήν. Ἀφ' οὗτου τὰ πανεπιστήμια καὶ τὰ σχολεῖα ἀπηλλάγησαν τῆς κηδεμονείας καὶ δεσποτείας τοῦ πάπα καὶ τοῦ δυτικοῦ κλήρου καὶ ἤρχισε ἐλευθέρως νὰ ἀναπνέῃ ἡ ἐπιστήμη. χρονολογεῖται ἡ ἀκμὴ αὐτῆς. Πῶς εἶναι δυνατόν ὁ ἐρευνῶν καὶ ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, νὰ εὕρῃ ταύτην, ὅταν δύναμις ἀνωτέρα ἐπιβάλλῃ βίαν εἰς τὴν συνείδησίν του, καὶ δεσμεύῃ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, προαποφασίζῃ δὲ καὶ ὑπαγορεύῃ αὐτῷ τὰ συμπεράσματά, εἰς ἃ ἀναγκασίως πρέπει ἡ ἐρευνά του νὰ καταλήξῃ; Ὅταν ὁ σκοπὸς τῆς ἐρεῦνης ᾖ ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένος, ἡ ἐρευνα εἶναι παιχνίδι καὶ στερεῖται σοβαρότητος. Ἐν τοιούτῃ θέσει κατεῖχεν ὁ παπισμὸς καὶ τὴν θεολογίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην καθόλου. Ἡ ἐν Ρώμῃ λογοκρισία, τὰ ἐπισκοπικὰ δικαστήρια, ἡ ἱερὰ ἐξέτασις ἡγρόπνουν ἐπὶ παντὸς ἐπιστήμονος, μή τι εἴπῃ παρὰ τὰ δόγματα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἡ εἰρηκτὴ καὶ ἡ πυρὰ περιέμενον τὸν τολμητικὸν ἐκείνον ἐπιστήμονα, ὅστις ἤθελεν ἐκφράσαι ἐλευθέραν τινὰ ἰδέαν. Τὰ πράγματα μετεβλήθησαν κυρίως διὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ὁ Λούθηρος ἐλευθέρως σκεπτόμενος ἀνέτρεψε τὸ κύρος τοῦ παπισμοῦ. Ἐκτοτε ἐκκηρύχθη ἐν τῷ προτεσταντικῷ κόσμῳ ἡ ἐλευθέρα ἐρευνα ὡς δικαίωμα παντὸς ἀνθρώπου. Ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς χώραις δὲν ὑπῆρχεν, οὐδ' ὑπάρχει ἀρχὴ τις ἀξιούσα τὸ ἀλάνθαστον καὶ ἀπικιτοῦσα ὑποτάγην εἰς τὰς ἰδέας τῆς. Ἡ ἐπιστήμη ἐν τῷ προτεσταντισμῷ ἐγένετο τὸ πρῶτον ἀληθῶς ἐλευθέρα. Διὰ τοῦτο εἶναι ὀρθόν ὅ,τι πολλοὶ εἰπὼν, ὅτι οὔτε Κάντιος, οὔτε Φίχτε, οὔτε Σχέλιγγ, οὔτε Ἑγκελς, οὔτε οἱ ἥρωες τῆς γερμανικῆς ποιήσεως Γκαῖτε, Σχίλλερ καὶ Λέσιγγ θὰ ἀνεφάνοντο, ἐὰν δὲν εἶχε προηγηθῇ ὁ Λούθηρος. Καὶ αὕτη δὲ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους προήχθη κατὰ μέρος διὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ὁ προτεσταντισμὸς ταπεινώσας τὸν παπισμὸν, ἀνύψωσε τὰ δικαιώματα καὶ τὴν θέσιν τῆς πολιτείας ἀπέναντι τῆς ἐκκλησίας, ἥ ἦτο δούλη κατὰ τοὺς προτέρους χρόνους. Ὁ Λούθηρος ἐκήρυξε παράνομον καὶ ἐγκληματικὴν τὴν ἀνάμιξιν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸ κράτος καὶ πολὺ περισσότερον τὴν ὑποτάγην τούτου ὑπ' ἐκείνην. Ὑψώσας δὲ τὸ

ἄτομον καὶ ἐξαιραλίσκας αὐτῷ πλήρη ἐλευθερίαν ἐν τοῖς ὑφίστοις ζητή-
μασι τῆς θρησκείας, προπαρεσκευάστε τοῦτο εἰς τὸ νὰ συναισθῇ κατὰ
μικρὸν καὶ ἀπαιτήσῃ καὶ ἐπὶ τέλους ἀποκτήσῃ πλήρη καὶ τὴν πολιτικὴν
του ἐλευθερίαν, τέλεια τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ προ-
τεσταντισμὸς ἀπαιτεῖ παρ' ἐκάστου πιστοῦ νὰ ἀναγινώσκῃ τὴν Γραφὴν
καὶ νὰ γινώσκῃ ἀνάγκῃ γράμματα, ἐμερίμνηται πάντοτε οἱ διαμαρτυ-
ρόμενοι περὶ τῆς διχόσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἣν τούναντίον
ὁ καθολικισμὸς, ὁ ὁποῖος ἤθελε τὸν λαὸν νὰ τελεῇ ὑπὸ τὴν κηδεμονείαν
τοῦ κλήρου καὶ νὰ ἔχῃ τούτης ἀνάγκην, ἀπέφυγε πάντοτε. Οἱ προτε-
σταντικοὶ λαοὶ εἶναι δολοφονούμενοι μᾶλλον παρωτισμένοι τῶν καθολικῶν,
ἐννοοῦσι καλλίον τὰ δικαιώματά των καὶ ἀγαπῶσι πλείοτερον τὴν ἐλευ-
θερίαν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι καὶ προθυμότεροι νὰ ἀποκτήσωσιν αὐτήν καὶ
ἐκινῶνται εἰς τὸ νὰ δικτηρήσωσιν αὐτήν. Προθέσκατε εἰς ταῦτα πάντα
καὶ τὸ ὅτι οἱ προτεσταντικοὶ λαοὶ ἐγένοντο ἐνεκὰ τῆς μεγάλης ἐπ' αὐτῶν
ἐπιρροῆς τῆς θρησκείας καὶ χρηστότεροι καὶ δραστηριώτεροι, καὶ ὅτι ἐξη-
γήτηται τὸ φαινόμενον τὸ παρὰ πάντων δολοφονούμενον, ὅτι ἡ ἐλευθερία
κυρίως ἐν τοῖς προτεσταντικοῖς λαοῖς ἠδυνήθη νὰ στερεωθῇ. Οἱ φιλελεύ-
θεροι θεοὶ, οἱ ὁποῖοι μετὰ τύτης δυσκολίας εἰσάγονται εἰς τοὺς καθολι-
κοὺς λαοὺς καὶ ἀδυνατοῦσι νὰ στερεωθῶσιν ἐν αὐτοῖς (παράδειγμα ἔστω
ἡ καθολικὴ Γαλλία, ἥτις ἐπανειλημμένως ἐπὶ ἑνὶ αἰῶνα μετὰπίπτει ἀπὸ
τῆς ἐλευθερίας εἰς τὸν δεσποτισμὸν καὶ ἀπὸ τοῦ δεσποτισμοῦ εἰς τὴν ἐλευ-
θερίαν), ἐν τῇ προτεσταντικῇ Ἑλβετίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ ὁριστικῶς
ἐγκαθιδρύθησαν καὶ ισχύουσιν. Ἡ ἐλευθερία ἀπαιτεῖ ἤδη χρηστὰ, τὰ ὁποῖα
μόνη ἀληθινῆς θρησκείας μετὰ καλῶν σχολείων δύναται νὰ δικτηρήσῃ παρὰ
τοῖς λαοῖς· ἄλλως καταντᾷ εὐκόλως εἰς τὴν ἀνοησίαν καὶ ἀναρχίαν, ἥτις
καταλήγει εἰς τὸν δεσποτισμὸν. Οἱ προτεσταντικοὶ λαοὶ ἔχουσι τὰ χρηστὰ
ταῦτα ἤδη, ὁραιοῦσι δὲ τοῦτο κυρίως εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Λου-
θήρου καὶ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν αὐτῆς.

Τοιοῦτο ὑπῆρξε τὸ μέγα ἔργον τοῦ Λουθήρου καὶ τοιοῦτα τὰ ἀπο-
τελέσματα τῆς δι' αὐτοῦ κυρίως γενομένης θρησκευτικῆς μεταρρυθμί-
σεως. Δικαίως λοιπὸν συνεκινήθη ἄπασα ἡ Γερμανία, ἅπας ἐν γένει ὁ
προτεσταντικὸς κόσμος ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῆς τετρακοσιετηρίδος αὐτοῦ. Μέλ-
λοντες νῦν νὰ καταπύσωμεν τὸν λόγον, προσθέτομεν ὀλίγας μόνον λέξεις
περὶ τῆς θέσεως τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Λουθή-
ρου. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπ' ἀρχῆς ἐβόλυσεν ἄλλην πορείαν ἐμικλω-
τέρην ἢ αἰ ἐν τῇ δύσει ἐκκλησίαι, καὶ ἀπέφυγε τὰ ἅκρα. Ἡ ἀνατολικὴ
δὲν κατακλύσθη ποτὲ ἐξ ὁλοκλήρου καὶ διαρκῶς ὑπὸ βρεβάρων λαῶν, ὅπως
ἡ δύσις. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐπὶ 1000 ἔτη δικτηρηθέν, δὲν ἀπέβλε-
ποτε τελείως τὰ φῶτα, δὲν ἀπεδοκρεώθη ποτέ. Διὰ τοῦτο ὁ ἀνατολικὸς
χριστιανισμὸς οὐδέποτε κατέπεσεν εἰς τὴν διαφθοράν, εἰς ἣν κατήντησε

ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡμεῖς ἐν τῇ ἀνατολῇ οὐδέποτε εἶχομεν ἀπεριό-
ριστον παπικὸν δεσποτισμὸν· οὐδέποτε παρ' ἡμῶν ὑπεδούλωσεν ἡ ἐκκλησία
τὸ κράτος· οὐδέποτε ὁ ἐλληνικὸς κληρὸς κατέλαβε προνομιοῦχόν τινα θέ-
σιν, οὐδὲ ἐπεχείρησε νὰ πιέσῃ τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ· οὐδέποτε ἠκού-
σθησαν παρ' ἡμῶν δικαστήρια ἱερᾶς ἐξτετάσεως, οὐδὲ πυρρὴ ἐστήθησαν
κατὰ τῶν αἵρετικῶν καὶ ἐπιστημόνων· οὐδέποτε ἐπωλήθησαν ἀφέσεις,
οὐδὲ ἐδιδάχθησαν πουργατόρια καὶ τὰ τοιαῦτα. Μετὰ τὴν ἔλωσιν ἄρχε-
ται ἡ τουρκικὴ κατὰκτησις. Ὁ ἐλληνικὸς κληρὸς καὶ τότε ἐξηκολούθησεν
ὅπως δὴ ποτε καλλιεργῶν τὰ ἐλληνικὰ γράμματα καὶ διδάσκων ἐν τοῖς
σχολείοις τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο εἰς ἀποδερβύχρῳσιν δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν,
ὅτι ἐφύλαξε ποτε ὁ ἐλληνικὸς κληρὸς καὶ ὑπὸ τᾶς δυσμενεστάτας καιρι-
κᾶς περιστάσεις. Ἐνεκα τούτου ἔμεινεν καὶ διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἄθικτος
καὶ ἀδιάστρωτος ἡ θρησκεία τῶν πατέρων ἡμῶν ὅπως παρεδόθη παρὰ τῶν
βυζαντινῶν. Ἡ ἐκκλησίαν ἡμῶν στηρίζεται καὶ νῦν ὡς ἐπὶ βάσεων ἐπὶ τῶν
ἀποφάσεων τῶν 7 οἰκουμενικῶν συνόδων, ὅπως καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως. Αἱ
ἀλλοιώσεις καὶ διαστροφαὶ καὶ ἐξαχρειώσεις τῶν δογμάτων, τῆς διοική-
σεως, τῆς λατρείας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ βίου, αἱ λαβοῦνται χώραν ἐν τῇ
δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, δὲν συνέβησαν παρ' ἡμῶν. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ
ἐπικινάστισ (καὶ τοιοῦτό τι εἶναι ὁ προτεσταντισμὸς) ἡ λαβοῦσα χώραν
ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, δὲν ἠδύνατο νὰ συμβῇ παρ' ἡμῶν. Ἡ ἐπικινάστα-
σις προϋποθέτει κορύφωσιν τοῦ κακοῦ καὶ ἀντίστασιν πρὸς βελτίωσιν.
Ἰδοὺ διὰ τί ὁ προτεσταντισμὸς ὁσάκις ἐζήτησε νὰ προσβάλῃ τὴν ἀνατο-
λικὴν ἐκκλησίαν, ἐδείχθη ἀθηνῆς καὶ ἀνίσχυρος. Δὲν ὑπάρχουσι παρ' ἡμῶν
αἱ αἰτίαι καὶ αἱ ἀφορμαὶ αἱ προκαλέσασθαι τὸν προτεσταντισμὸν. Δὲν ἐννο-
οῦμεν ὅτι ἡμεῖς πατοῦμεν ἐπὶ ῥόδων, ὅτι τὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας
ἔχουσι πάντα ἀνελλιπῶς. Θὰ ἤμεθα τυφλοὶ, ἀν' ἐλέγομεν τοῦτο. Ἡ ἀμάρ-
θεια καὶ παρ' ἡμῶν ἐγέννησε κακὰ τινά· ὁ κληρὸς πρὸ πάντων δὲν κέκτη-
ται τὴν μόρφωσιν, ἣν ἔπρεπε σήμερον νὰ ἔχῃ· ἡ λατρεία ἡμῶν πρέπει νὰ
ὕψωθῃ· ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἱερὰ
ζωγραφικὴ πρέπει νὰ ἀνκμορρωθῶσιν· αἱ τελεταὶ δεόν νὰ γίνωσι συντομώ-
τεραι, εὐπρεπέστεραι καὶ κοσμιώτεραι· τὸ κήρυγμα πρέπει νὰ γίνηται
συχνότερον· ὁ λαὸς τέλος πρέπει νὰ ἐθισθῇ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν θρησκευτι-
κῶν βιβλίων καὶ μάλιστα τῆς ἀγίας Γραφῆς, δεόν δὲ κατὰ μικρὸν νὰ φω-
τισθῇ, ὥστε νὰ ἀπκλαγῇ πολλῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν, καὶ
ὁδηγηθῇ ἀπὸ τῆς εὐσεβείας μόνον τῶν τύπων εἰς πρακτικώτερον τινὰ εὐ-
σέβειαν. Ἀλλ' ἵνα γίνωσιν ταῦτα καὶ ἄλλαι ἔμοιχαι βελτιώσεις δὲν εἶναι
ἀνάγκη θρησκευτικῆς ἐπαναστάσεως, δὲν εἶναι ἀνάγκη τοῦ προτεσταν-
τισμοῦ. Αἱ βελτιώσεις αὗται καὶ ἄλλαι σπουδαιότεραι καὶ οὐσιωδέστεραι,
αἱ οἱ μέλλοντες χρόνοι θέλουσι ὑποδείξει, θέλουσιν ἐπέλθαι ἀφ' ἐκυτῶν.
Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν δὲν ὑπάρχει παπισμὸς, δηλ. δὲν ὑπάρχει δύναμις

ἀξιοῦσα νὰ κρατήσῃ τὸν κόσμον εἰς τὸ εἶναι ἡμῶν καὶ θέλουσα νὰ δεσπόσῃ τῶν πνευμάτων. Ὁ κληρὸς ἡμῶν δὲν εἶναι δύναμις ξένη τῇ κοινότητι, ἐχθρικῶς αὐτῇ διαχειρμένη καὶ συμφέροντα ἰδίου σωματείου ἐπιδιώκουσα ὅπως ὁ παπικὸς· ἀλλ' εἶναι κληρὸς ἐθνικός. Ὁ ἀνατολικὸς κληρικὸς εἶναι Ἕλληνας, ῥώσος, βλάχος, σέρβος κτλ. ἔχει διὰ τοῦτο τὰ αἰσθητά, τοὺς πόθους, τὰς ιδέας τοῦ ἔθνους του. Καὶ ἡ μόρφωσις δὲ αὐτοῦ εἶναι ἐθνική. Δὲν ἔχομεν ἡμεῖς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κληροῦ, ὅπως οἱ δυτικοί, σεμινάρια ἀποκεκλεισμένα ὡς διὰ σιναίων τειχῶν ἀπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως τοῦ λοιποῦ κόσμου. Ὁ κληρὸς ἡμῶν ἀρκεῖ νὰ ἐννοήσῃ καὶ συναισθανθῇ τὴν ἀνάγκην βελτιώσεως τινος καὶ πρῶτος αὐτὸς εἰσάγει αὐτήν. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται, εἶναι νὰ μορφώσωμεν αὐτὸν ἐπιστημονικῶς, ὥστε νὰ ᾔῃ καὶ κτήτορας τῶν φώτων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν καὶ νὰ συναισθανθῇ ποίως θρησκείας ἔχουσιν ἀνάγκην οἱ νῦν χρόνοι. Τοιοῦτοτρόπως ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἔχομεν δι' ἐλπίδος, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησίαι θέλει ἀνυψωθῇ πάλιν καὶ θέλει ἀφ' ἐαυτῆς ἔσται ἀναμορφωθῇ. Ἡμεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Λουθήρου δὲν ἔχομεν ἀνάγκην. Ἐκλέγοντες μόνον, ὅτι καλὸν περιέχει, θέλομεν βολύσει. Ἰδίαν ὁδὸν, ἣν οἱ μέλλοντες χρόνοι καὶ ἡ μέλλουσα ἀνάπτυξις τῶν λαῶν τῆς ἀνατολῆς θέλουσιν ὑποδείξει.

Ταῦτα καὶ περὶ τῆς θέσεως τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Λουθήρου.

Α Διομήδης Κυριακός.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ Κ. Σ. ΚΟΝΤΟΥ

§ 6. Πρόκνη καὶ Φιλομήλα *

Πότερον ἡ Πρόκνη ἐγένετο ἀηδὼν καὶ ἡ Φιλομήλα χελιδὼν ἢ τοῦναντίον ἡ Φιλομήλα ἀηδὼν καὶ ἡ Πρόκνη χελιδὼν;

Σταχυλάτος ὁ Βυζάντιος διδάσκει ὅτι ἡ μὲν Φιλομήλα μετεμορφώθη εἰς ἀηδὼνα, ἡ δὲ Πρόκνη εἰς χελιδόνα· εὐχερῆς δὲ καὶ ἀτακταίπωρος ὢν οὐδένα λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ πρὸς τοῖς Ἕλλησι κυκλουμένου μύθου, καθ' ὃν αἱ θυγατέρες τοῦ Πανδίωνος ἀποργεωθεῖσαι ἐγένοντο ἡ Πρόκνη μὲν ἀηδὼν, ἡ Φιλομήλα δὲ χελιδὼν. ἔχουσι δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰρημέναι, κατὰ λέξιν μνημονευόμενα, ὧδε· «Φιλομήλα, ας (ἡ) ἡ ἀηδὼν (ἀπὸ τὴν γνωστὴν μεταμόρφωσιν τῆς Φιλομήλας θυγατρὸς τοῦ Τηρέως εἰς ἀηδὼνα),

* Ἰδε τόμ. ζ' Παρνασσού.